

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ
ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ПЕДАГОГИКА ФАКУЛЬТЕТИ
ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
КАФЕДРАСИ**

КУРС ИШ

**Мавзу: «Касб педагогика фанни
ўқитишда мустақил таълимни ўрни»**

Бажарувчи: 34-13 гуруҳ талабаси Атабаев Нодир

Илмий раҳбари: доц Мухлибоев М

Гулистон - 2016

Мундарижа

Кириш

1-Боб

- 1 Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг мустақил ишларини илмий ташкил қилиш _____
- 2 Мустақил таълим олиш турлари _____
- 3 Маъруза тинглаш ва қайд қилиш _____
- 4 Амалий ишларни бажариш _____
- 5 Mashқлар бажариш _____
- 6 Ўқув адабиётлари билан ишлаш _____
- 7 Назорат ишларига тайёрланиш _____

2-БОБ

- 1 Мустақил ишлар асосида талабалар билимини текшириш _____
2. Чизмалар ва схемаларни ўқиш ,тузишни ўрганиш _____
3. Техник моделлаштириш ва лойихалаш _____
4. Маъруза тайёрлаш _____
5. Техник ижодкорлик _____
6. Мустақил таълим олишда масофавий таълим тизимидан фойдаланиш _____
7. Дарс таҳлили _____
8. Талабалар мустақил иш бажаришлари учун тавсиялар _____

Хулоса _____

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати _____

Кириш

Мамлакатимизда ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий ҳаётда туб ўзгаришлар содир бўлмоқда. Айниқса, таълим соҳасида «Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ларининг қабул қилиниши муҳим ўрин тутди.

Мазкур ҳужжатларда узлуксиз таълим тизимининг узвийлигини такомиллаштириш, юқори малакали, юксак касбий, маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи замонавий кадрлар тайёрлаш тизимини яратиш кўзда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 13 майдаги 406-сонли қарорига биноан 2005 йилгача Республикаимизда 181 та академик лицейлар ва 1611 та касб-ҳунар коллежлари ташкил этилиши керак. Бу янги турдаги таълим муассасаларининг педагог ва муҳандис-педагогларга бўлган эҳтиёжи 121 минг кишини ташкил этади. Шундан 110 минг педагог ва муҳандис-педагог касб-ҳунар коллежларига жалб этилиши кўзда тутилган. Бу миқдордаги педагог ва муҳандис-педагоглар касб-ҳунар коллежларининг ўзига ҳос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таҳлилини қиладиган бўлсак, қуйидагича таркибга эга бўлиши келиб чиқади: 38% муҳандис-педагоглар (ишлаб чиқариш таълими усталари), 34% умумкасбий ва касбий таълим ўқитувчилари ва 28% умумтаълим туркумига кирувчи ўқитувчилар ҳисобланади.

Ушбу муаммони ҳал қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 4 октябрида қабул қилинган «Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари учун педагог кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги № 400-сонли қарори қабул қилиниши мазкур муаммонинг долзарблилигини билдиради.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари учун ҳозирда Тошкент Давлат Педагогика Университети, Бухоро озиқ-овқат ва технология институти, Наманган муҳандислик-педагогика институти, шунингдек Республикаимизнинг бошқа университетлари ҳамда педагогика институтлари, жами 89 та муҳандис-педагог мутахассисликлари йўналишида бакалаврлар тайёрлаш йўлга қуйилган.

Мутахассис кадрлар тайёрлашда таълим жараёнини ташкил қилиш муҳим ўрин тутди. Талабаларнинг ҳафталик максимал ўқув юкларини 54 соат бўлиб, шундан 36 соати аудитория, 18 соати мустақил таълимга ажратилади. Таълим дастурини ўзгариши жараёнида фанларнинг бир қатор масалалари ва муаммолари мустақил таълим орқали ўрганилиши лозим. Мустақил таълим талабалар томонидан у ёки бу фан бўйича дастур материалларидан бир қисминин мустақил ўзлаштирилишидир.

Низомий номидаги ТДПУ талабаларини мустақил ишини ташкил этиш, назорат қилиш ва баҳолаш тартиби тўғрисида Низом қабул қилинган бўлиб унинг мазмуни қуйидагича баён қилинган.

1. Умумий қоидалар

1.1. Мазкур Низом Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги «Олий таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 343-сон қарорига мувофиқ кадрлар тайёрлаш сифатини назорат қилишда талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш, назорат қилиш ва баҳолаш тартибини белгилайди.

1.2. Талабанинг мустақил иши ўқув режасида муайян фанни ўзлаштириш учун белгиланган ўқув ишларининг ажралмас қисми бўлиб, у услубий ва ахборот ресурслари жиҳатдан таъминланади ҳамда бажарилиши рейтинг тизими талаблари асосида назорат қилинади.

1.3. Университетда талаба ҳафталик мустақил ишларининг умумий ҳажми бакалавриятнинг кундузги бўлимида 22 соатни ташкил этади.

1.4. Ўқув семестр якунида талабанинг мустақил иши бўйича аудиториядаги ўқув ишларига берилган рейтинг баллари билан биргаликда гуруҳ рейтинг қайдномасида талабанинг рейтинг дафтарчасида ва ўқиш якунида битирувчига тақдим этиладиган диплом иловасида қайд этилади.

2. Талаба мустақил ишининг мақсад ва вазифалари

2.1. Талаба мустақил ишининг асосий мақсади ўқитувчининг раҳбарлиги ва назорати остида талабада муайян ўқув ишларини мустақил равишда бажариш учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантиришдир.

2.2. Талаба мустақил ишининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- янги билимларни мустақил тарзда пухта ўзлаштириш кўникмаларига эга бўлиш;
- керакли маълумотларни излаб топиш, қулай усуллари ва воситаларини аниқлаш;
- ахборот манбалари ва манзилларидан самарали фойдаланиш;
- анъанавий ўқув ва илмий адабиётлар, меъерий хужжатлар билан ишлаш;
- электрон ўқув адабиётлар ва маълумотлар банки билан ишлаш;
- интернет тармоғидан мақсадли фойдаланиш, берилган топшириқнинг рационал ечимини белгилаш;
- маълумотлар базасини таҳлил этиш;
- иш натижаларини экспертизага тайёрлаш ва эксперт хулосаси асосида қайта ишлаш, топшириқларни бажаришда тизимли ва ижодий ёндошиш;
- ишлаб чиқилган ечим, лойиҳа ёки ғояни асослаш ва мутахассислар жамоасида ҳимоя қилиш.

3. Талаба мустақил ишининг ташкилий шакллари.

3.1. Талаба мустақил ишини ташкил этишда муайян фан (курс)нинг хусусиятларини, шунингдек, ҳар бир талабанинг академик ўзлаштириш даражаси ва қобилиятини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланилади:

- айрим назарий мавзуларни ўқув адабиётлари ёрдамида мустақил ўзлаштириш;
- берилган мавзу бўйича ахборот (рсферат) тайёрлаш;

- семинар ва амалий машғулотларга тайёргарлик кўриш;
- лаборатория ишларини бажаришга тайёргарлик кўриш;
- ҳисоб-график ишларини бажариш;
- малакавий битирув иши ва магистрлик диссертациясини тайёрлаш;
- назарий билимларни амалиётда қўллаш;
- амалиётдаги мавжуд муаммоларнинг ечимини топиш (кейс-стади);
- макет, модель, бадий асар, мусиқа ва намуналар яратиш;
- илмий мақола, анжуманга маъруза тезисларини тайёрлаш;
- ўқитилаётган фаннинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, талаба мустақил ишини ташкил этишда бошқа шакллардан ҳам фойдаланиш мумкин.

3.2. Ўқув фанлари бўйича намунавий ва ишчи дастурларда талаба мустақил ишининг шакли, мазмуни ва ҳажми ифода этилади.

3.3. Талаба мустақил иши учун ажратилган вақт бюджетига мос равишда ҳар бир фан бўйича тегишли кафедраларда мустақил ишнинг ташкилий шакллари, топшириқлар вариантлари ишлаб чиқилади ва факультет илмий - услубий кенгашида тасдиқланади.

3.4. Мустақил ишни бажариш учун фанлар бўйича талабаларга зарурий методик қўлланма, кўрсатма ва тавсиялар ишлаб чиқилади.

4. Талаба мустақил ишининг ахборот таъминоти

4.1. Талаба учун муайян фан бўйича мустақил иш топшириқлари тегишли кафедра профессори (ёки етакчи доценти) томонидан ўқув машғулотларини бевосита олиб боровчи ўқитувчи билан биргаликда тузилади, ҳамда кафедра мудирини томонидан тасдиқланади. Талабага берилган топшириқда мустақил ишни бажариш бўйича дастлабки кўрсатма ва тавсиялар қайд этилади.

4.2. Мустақил ишни бажариш учун талабага ахборот манбаси сифатида дарслик ва ўқув қўлланмалар, методик қўлланма ва кўрсатмалар, маълумотлар тўплами ва банки, илмий ва оммавий даврий нашрлар,

интернет тармоғидаги тегишли маълумотлар, берилган мавзу бўйича аввал бажарилган ишлар банки ва бошқалар хизмат қилади.

4.3. Кафедра мудирини ва тегишли факультет декани тақдимномаси асосида олий таълим муассасаси раҳбарияти талабаларга мустақил ишларни бажариш учун зарурий ахборот манбаа ва воситаларини белгилайди. Талабаларга турли кутубхоналар, музейлар, тармоқ муассасалари ва корхоналаридан мустақил иш учун зарурий маълумотлар тўплаш юзасидан сўровнома хатларини расмийлаштириб беради.

4.4. Университет раҳбарияти томонидан талабаларга мустақил ишларни ўз вақтида бажариш учун компьютер техникаси ва интернет тармоғидан самарали фойдаланиш учун шарт-шароитлар яратиб берилади.

5. Талаба мустақил ишини назорат қилиш ва баҳолаш

5.1. Ҳар бир фан бўйича талаба мустақил ишига раҳбарлик қилиш юкломаси (ишчи ўқув режасининг 10 - устунда келтирилган) профессор-ўқитувчилар шахсий иш режасининг ташкилий-услубий бўлимида (1540 соатдан доирасида) қайд этилади.

Талаба курс иши (лойихаси)ни ҳамда малакавий битирув иши ва магистрлик диссертациясини тайёрлашга ажратилган соатлар, профессор-ўқитувчилар шахсий иш режасининг ўқув ишлари бўлимида қайд этилади.

5.2. Талаба мустақил ишига раҳбарлик қилиш кафедрада тузиладиган ва факультет декани томонидан тасдиқланадиган консультациялар жадвали асосида амалга оширилади.

5.3. Талабанинг мустақил иши бўйича консультация соатлари гуруҳ журналида қайд этиб борилади.

5.4. Талаба мустақил ишини назорат қилиш ўқув машғулотларини бевосита олиб боровчи ўқитувчи томонидан амалга оширилади.

5.5. Талабанинг мустақил иши, муайян фан ишчи дастурида ажратилган соатларга мос рейтинг баллари билан баҳоланади ва натижаси фан бўйича талабанинг умумий рейтингига киритилади. Талабанинг рейтинг кўрсаткичлари, шу жумладан мустақил иши бўйича, анъанавий гуруҳ рейтинг ойнасида ва факультетнинг махсус электрон тармоғида ёритиб берилади.

5.6. Талаба мустақил ишини назорат қилиш турлари ва уни баҳолаш меъзонлари тегишли кафедра томонидан белгиланади ва факультет Илмий кенгашида тасдиқланади. Мустақил ишларни баҳолаш меъзонлари талабаларга ўқув йили (семестри) бошланиши олдидан методик материаллар билан биргаликда тарқатилади.

5.7. Мустақил иш бўйича белгиланган максимал рейтинг балининг 55% дан кам балл тўплаган талаба фан бўйича якуний назоратга қўйилмайди

5.8. Фанлар кесимида талабаларнинг мустақил ишлари бўйича ўзлаштириши мунтазам равишда талабалар гуруҳларида, кафедра йиғилишлари ва факультет Илмий кенгашларида муҳокама этиб борилади.

5.9. Талабанинг мустақил иши кафедрада рўйхатга олинади ва ўқув йили мобайнида сақланади.

Талабанинг курс иши (лойихаси)ни ҳамда малакавий битирув иши ёки магистрлик диссертациясини рўйхатга олиш ва сақлаш тартиби тегишли меъёрий ҳужжатлар асосида амалга оширилади.

5.10. Университетда юқори даражада баҳоланган талабаларнинг мустақил ишлари маънавий ва моддий жиҳатдан рағбатлантирилади.

Ушбу низом асосида филалогия фанлари доктори профессор Б.Тўхлиев, Ўқув бўлими бошлиғи мовини Г.Алихожаевалар томонидан талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Талабалар мустақил ишларини ташкил этиш бўйича тавсиялар

1. Умумий қоидалар

Таълим жараёнида талабалар мустақил ишларининг ўрни ва аҳамияти.

Олий таълимнинг ўз олдида қўйган асосий вазифаларидан бири мутахассисни ўз-ўзини ривожлантиришга, мустақил равишда билимини кўпайтиришга, инновацион фаолиятга қобил бўлган ижодий шахсиятини шакллантиришдан иборатдир. Бундай вазифани амалга ошириш учун тайёр билимларни ўқитувчи томонидан талабага беришнинг ўзигина камлик қилади. Бундай йўл талабанинг билимларни ўзлаштиришнинг пассив истеъмолчисига айлантириб қўйган бўлар эди. Ваҳоланки, бугун бизга

билимларни ўзлаштиришдаги пассив истеъмолчи эмас, балки унинг фаол ижодкорига айлантириш зарурати бор. Натижа шундай бўлиши керакки, бўлғуси мутахассис ҳар қандай назарий ва амалий муаммони ифодалай оладиган, уни ечишнинг йўллари илмий ёки методик жиҳатдан таҳлил қилишни уддалайдиган энг муносиб ва мувофиқ натижаларни топиб, унинг тўғрилигини исботлаб бера оладиган бўлсин.

Таълим тизимидаги ўзгаришлар айниқса таълим мазмуни билан боғлиқ, янгиланишлар талабалар ўқишини ташкил этишнинг янги шакли ва усуллари ҳақида ҳам бош қотириш талаб этилади. Шу маънода талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш муҳим шаклига эмас, балки таълим жараёнининг асосини ташкил этувчи муҳим қисм бўлишини тақазо этади.

Буларнинг барчаси таълим бериш (олишнинг) замонавий методларини эгаллашни, талабаларнинг ижодий қобилиятларини ўстиришни ҳар бир талабанинг имконият ва салоҳиятини эътиборга олган ҳолда паток ва гуруҳ ўқишларидан индивидуал ўқишга ўтишни кўзда тутди.

Бу ерда асосий гап талабаларнинг мустақил ишларига ажратилган соатлар ҳақида кетаётгани йўқ. Талаба мустақил ишларини ролининг ортиши олий таълимдаги ўқув-тарбия жараёнларини ташкил этиш тубдан қайта кўриб чиқишни тақазо этади. Бу жараёни шундай ташкил этиш лозимки, унинг натижасида талабанинг мустақил билим олишда, бу билимларининг ҳаётга тадбиқ этишга оид қобилияти, кўникма ва малакалари шакиллансин,.

Асосий тушунча ва таърифлар

Талабанинг мустақил иши деганда нималар тушунилади?

Таъбир жоиз бўлса, бўлажак мутахассиснинг фикрлаш тарзини тарбиялашга қаратилган барча ҳаракат - фаолият уларнинг асосини ташкил этади. Талаба мустақил фикри туғилишига, унинг билиш фаоллигини оширишга имкон берадиган ҳар қандай машғулот тури мустақил ишлар билан чамбарчас боғлиқдир.

Аслида талабанинг мустақил иши деган тушунча унинг аудитория ва ундан ташқарида, ўқитувчи раҳбарлиги остида ёки ўқитувчи иштирокисиз амалга ошириладиган мустақил иш мажмуини англатади. Мустақил иш қандай шароитларда амалга оширилади:

1. Бевосита аудиторияда - маъруза амалий машғулот, семинар ёки лаборатория ишлари бўйича вазифалар бериш жараёнида;

2. Ўқитувчи билан дарс жадвалидан ташқари пайтлардаги бевосита мулоқот чоғида маслаҳатлар беришда, ижодий мулоқотлар жараёнида, қарздорликни йўқотишда яқка топшириқ бажаришда ва бошқалар.

3. Кутубхонада, уйда, талабалар уйларида, кафедраларда талаба томонидан ўқув ёки ижодий топшириқларни бажариш жараёнида. Бу иш турлари орасидаги чегаралар жуда қатъий бўлмасдан бир-бирига осонликча ўтиб туриши мумкин. Бир нарсани таъкидлаш жоизки, талабаларнинг мустақил ишлари аудиторияда ҳам, ундан ташқарида ҳам бўлиши мумкин. Аудиториядан ташқаридаги мустақил ишлар асосий ўрин тутди

Мустақил иш бўйича тест саволлари, топшириқлар ва машқлар устида ишлаш асосан мустақил бажарилади. Бу иш натижалари эса аудиторияда (амалий ва лаборатория) машғулотларида ўқитувчи раҳбарлигида таҳлил қилинади ва баҳоланади.

Демак мустақил иш ва аудитория машғулотлари бир-бирини тўлдиради, талабаларнинг ишга ёндашувини таъминлайди.

3. Талабаларни мустақил ишлашга қизиқтириш омиллари.

Талабаларнинг фаол мустақил ишлари фақат жиддий ва барқарор қизиқишлар мавжуд бўлгандагина амалга ошириши мумкин. Бундаги энг жиддий омил - келгуси самарали касбий фаолиятга тайёргарликдир. Талабаларни мустақил ишларини фаоллаштиришга имкон берувчи ички омилларни кўриб чиқайлик:

1. Қилинаётган ишнинг фойдалилиги. Агар талаба ўз иш натижаларининг маъруза жараёнида, методик қўлланмада, лаборатория ишида ёки амалий машғулотларда, мақолалар тайёрлашда фойдаланилиши мумкинлигини билса, унинг бажараётган ишига бўлган муносабати кескин тарзда яхши томонга ўзгаради, ҳамда иш сифати ҳам ортади. Шунга кўра, талабани руҳан шу ишга тайёрлаш, бажариладиган ишнинг зарурати кўрсатиб берилиши керак.

2. Талабанинг ижодий фаолиятдаги иштироки. Бу ниҳоятда хилма-хил кўринишларда бўлиши мумкин. Хусусан, кафедралар томонидан олиб бориладиган илмий-тадқиқот ишлари, бадиий ижод, методик ишлар ва ҳоказолар.

3. Фан олимпиадаларида, илмий-тадқиқот ишларида, амалий ишлар танловларида иштирок этиш в.б.

4. Билимларни назорат қилишда қизиқтирувчи омиллардан фойдаланиш (рейтинг, тестлар, ноанъанавий имтиҳон шакллари в.б.) Бу омиллар тегишли ҳолатларда мусобақа руҳини вужудга келтиради. Мана шу ҳолатнинг ўзи талабада ўз устида ишлашни, ўзини ривожлантиришга ички эҳтиёжини шакллантиради ва ривожлантиради.

4. Мустақил ишларни ташкил этишни мазмуни ва шакллари 1-2 курслар 7344 соатни 2992 соати мустақил ишига мўлжалланган ўқув режасида мустақил ишларни ташкил этиш учун етарлича вақт ажратилган. Асосий гап ана шу вақтдан самарали ва унумли фойдаланишда холос. Талабаларнинг мустақил ишлари асосида ўқув жараёнини ташкил этишнинг иккита асосий йўналиши мавжуд.

Биринчиси, аудитория машғулотларида мустақил ишларнинг ролини ошириш. Буни амалга ошириш учун профессор-ўқитувчилардан аудитория машғулотларини ташкил этишнинг талабаларнинг юқори даражадаги мустақилликларини ва тайёргарликнинг сифатини таъминлайдиган методика ва шакллари ишлаб чиқишни тақазо этади.

Иккинчиси - талабаларнинг аудиториядан ташқари вақтларда барча йўналишлар бўйича мустақил ишлардаги фаолликларини ошириш.

Талабаларининг аудиториядан ташқари ишлардаги фаолликларини ошириш бир қатор қийинчиликлар билан боғлиқ;. Бунинг биринчиси сифатида

мустақил ишларни бажаришга кўпгина талабаларнинггина эмас, ҳатто айрим профессор-ўқитувчиларнинг ҳам тайёр эмасликларини кўрсатиш мумкин.

Бу кўпинча касбий ёки психологик йўналишда намоён бўлади. Бунинг ёнига ёмон информацион таъминотни ҳам кўшиш мумкин. Кўп ҳолларда информацион таъминот талаб даражасида бўлмайди, бунинг натижасида самарадорликнинг пасайиб кетиши кузатилади.

Талабалар мустикал ишлари (ТМИ)ни ташкил этишдаги асосий вазифа ҳар қандай шаклдаги машғулотларда интеллектуал ташаббус ва тафаккурни ривожлантириш учун психологик-дидактик шаротларни яратишдан иборатдир. ТМИ ни ташкил этишдаги бош тамойил талабаларнинг индивидуал ишларга ўтишларини таъминлаш бўлиши керак. Бунда айрим топшириқларни формал ва пасив бажаришдан уни онгли ва фаол бажариш сари йўллаш асосий ўрин тутиши керак. ТМИнинг мақсади аввал ўқув мазмуни билан, кейин эса илмий ахборотлар билан англаб ҳамда мустикал ишлашга ўргатиш, ўз-ўзини йўналтириш ва ривожлантириш асосларини, кейинчалик ўз малакасини мунтазам ошириб бориш кўникмасини ҳосил қилишдир.

Бунда ҳал қилувчи ролни ўқитувчи адо этади. У умуман талаба билан эмас, балки конкрет шахс билан ишлаётганини ҳар доим диққат марказида бўлиши лозим. Унинг ўз талабасининг кучли ва ожиз томонларини яхши билиши, индивидуал қобилияти ва қизиқишларини назарда тутиши мақсадга мувофиқ бўлади. Ўқитувчининг вазифаси талабанинг – бўлажак юқори малакали мутахассиснинг яхши томонларини кўриш ва кўпайтиришдан иборат.

Ҳар қандай фанни ўрганишда ТМИни ташкил этишнинг ўзаро алоқадор уч шакли кўзга ташланади:

1. Аудиториядан ташқари мустикал ишлар.

2. Аудиторидаги мустикал ишлар. Бу бевосита ўқитувчи рағбарлигида ташкил этилади.

3. Ижодий. Жумладан, илмий-тадқиқот ишлари. ТМИ ниҳоятда хилма-хил бўлиши мумкин. Улар:

- Ўрганилаётган фаннинг алоҳида бобларига оид берилган мавзу бўйича реферат, маъруза ва ёзма ишлар. Талабага мавзу, ҳатто раҳбарни ҳам танлаш ҳуқуқини бериш мақсадга мувофиқ бўлади;

- Танланган фан бўйича иллюстратив материалларни тайёрлаш, бунда мавзу ўқитувчи томонидан берилади, униг мазмуни ва шакли, ижроси талаба томонидан белгиланади;

- Хажми, мураккаблиги, мазмуни талабанинг ўзи томонидан шаллантириладиган мазмуни талабанинг ўзи томонидан шаллантириладиган илмий қарсвордлар тузиш;

- Замонавий олимнинг илмий монографиясига, ёзувчининг асарига асосий ғоя ва қоидаларни ажратган ҳолда ўз шахсий асосланган баҳоси ҳамда фойдаланишга тавсияси кўрсатилган тақриз ёзиш;

- Хилма-хил характердаги уй вазифаларни бажариш. Бунга машқ ва маслаларни ечиш, матнни таржима қилиш ёки қайта ҳикоялаш, адабий ёки

илмий манбаларни танлаш ва ўрганиш, турли жадвалларни тузиш, график ишларни бажариш, турли ҳисоб-китобларни амалга ошириш в.б киради;

- Талабадаги ташаббускорлик ва мустақилликни ривожлантиришга қаратилган индивидуал топшириқларни бажариш. Алоҳида топшириқларни ҳар битта талаба ёки талабаларнинг бир қисми олиши мумкин;

- Курс ишлари. Битирув малакавий ишларини бажариш;

- Илмий-назарий ёки илмий - амалий анжуманлар, кўрик-танловлар, олимпиадаларга тайёргарлик;

Танланган мавзу бўйича илмий иншо ёзиш. ТМИ га ижобий муносабатни шакллантириш ва ривожлантириш учун ҳар бир босқичда ишнинг аниқ мақсади ва қўйилган вазифалари тушунтирилиши, талабалар томонидан ана шу мақсад ва вазифаларнинг анланганлиги назорат қилиниши керак. Бу ишлар кейинчалик талаба томонидан вазифаларни мустақил тарзда қўя билиш ҳамда мақсадларни танлаш кўникма ва малакаларининг шаклланишига асос бўлади.

Амалий машғулотларнинг тенг ярми, яъни бир жуфтликнинг 50 %и масала ва машқларни мустақил бажаришга сарфланиши мақсадга мувофиқ бўлади. Уни куйидагича ташкиллаштириш мумкин:

1. Ўқитувчининг кириш сўзи. (машғулот мақсади, асосий масалалар)

2. Тезкор сўров.

3. 1-2 масала ёки машқни доска ёнида бажариш.

4. Масала ва топшириқларни мустақил бажариш.

5. Топшириқларни бажаришдаги хато ва камчиликлар устида ишлаш. (жорий машғулот охирида ёки кейинги дарс бошланишида). Машғулотларни ўтказишда мустақил ишлар ва топшириқларини катта банки бўлиши мақсадга мувофиқ. Улар мураккаблик даражасига кўра ажратилса янада яхши бўлади. Машғулотларни ўтказишда фаннинг хусусиятидан келиб чиқиб куйидаги усуллардан фойдаланиш мумкин:

1. Қийинлик даражасига кўра бир хил бўлган бир қатор топшириқларни бериш. Бунда муайян вақт оралиғида энг кўп машқ бажарган талаба юқори баҳо олади.

2. Қийинлик даражаси турлича бўлган топшириқлар берилди. Бунда баҳо топшириқ турига қараб белгиланади.

5. Талабалар мустақил ишининг амалга оширилишига қаратилган методик таъминоти ва назорати.

Ўқув жараёнининг методик таъминоти мажмуини ишлаб чиқиш ТМИ самарадорлигини таъминлашнинг энг муҳим шартидир. Бу мажмуага маъруза матнлари, дарсликлар, ўқув ва методик адабиётлар, лаборатория практикулари, топшириқ ва вазифалар банки, фаннинг ахборот базалари ва бошқалар киради. Ўқув-методик адабиётлар фақат ахборот беришгина эмас балки ташкилий-назорат қилиш вазифаларини ҳам бажариши керак. Ўқув-методик адабиётларнинг бошқарувчилик вазифаси саҳифалар белгилашда, Ўқув материалининг асосий қодаларини матндаги ажратиб кўрсатишида, Ўқув материалларининг ўзаро алоқадорлигини кўрсатиб берувчи таркибий-мантиқий жадвалларининг мавжудлигида намоён бўлади.

ТМИ натижали бўлиши эса унинг замонавий фаол назорати билан боғлиқ. Назоратнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- кириш (дастлабки) назорати. Бунда талабанинг навбатдаги фан ўрганилишидан олдин шу фанга оид билим ва малакалари назорат қилинади;
- жорий назорат, яъни маъруза, амалий ёки лаборатория машғулотларида материалнинг ўзлаштирилиши мунтазам равишда назорат қилиб борилади;
- оралиқ назорат, бу курсдаги муайян бўлим ёки қисмнинг тугашига боғлиқ бўлади;
- ўз-ўзини назорат қилиш - фанни ўрганиш жараёнида назорат ишларига тайёрланишда талабанинг ўзи томонидан амалга оширилади;
- якуний назорат - фан ўқиб бўлингач имтиҳон ёки синов шаклида ўтказилади.

Кейинги пайтларда университетимизда назоратнинг замонавий -рейтинг шакли оммалашганлигини ҳам таъкидлаш жоиз.

Иш якунида шуни ҳам айтиш лозимки. ТМИ ташкил этишнинг шакл ва усуллари ниҳоятда кўп. Булардан қайси бирини танлаш ва фойдаланиш конкрет фанга, ўқитувчининг мақсад ва вазифаларига, қолверса унинг тажриба ва маҳоратига боғлиқдир.

Юқорида кўрсатилган намунавий низом ва тавсиялар асосида бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг мустақил таълимини ташкил этиш бўйича методик тавсиянома ишлаб чиқилди ва амалиётга жорий этилмоқда.

ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ИШЛАШНИ ИЛМИЙ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Ҳозирда бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг мустақил ишлашлари учун маълум шарт-шароитлар яратиб берилмоқда. Таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотлар ва бажарилаётган ишлар бўлажак мутахассислар ўзлари учун зарур бўлган барча ахборот ва маълумотларни мустақил топиш ва йиғиш маҳоратини, уларни таҳлил эта олиш малакасини эгаллаган бўлишларини тақозо этмоқда.

Мустақил ишлаш ҳар бир талабадан маълум бир тизимга риоя қилишни, тиришқоқликни, мақсад сари интилишини талаб этади. Шунинг учун ҳам кўпчилик талабаларда олий ўқув юртидаги кундалик хаётни тўғри ташкил қилиш муаммоси пайдо бўлади. Баъзи биринчи курс талабалари ўрганилаётган материалларни етарли ўзлаштириб олиш учун вақт етишмаслигидан, юкламалар кўплиги учун кам дам олаётганликларидан шикоят қилади.

Бундай вазият ўз вақтини тўғри тақсимлай олмаган, ҳар бир дақиқасининг қадрига етмаган талабалардагина содир бўлади. Шунга кўра, мустақил ишлашда кун тартибига қатъий риоя қилган ҳолда иш бошлаш тўғри ва мақсадга мувофиқдир. Кун тартибини мақсадга мувофиқ тарзда тузиш учун қуйидагича иш юритиш керак.:

Бир суткани бир қанча зарурий улушларга бўлиш керак: бунга ишлаш, овқатланиш, бадан тарбияси, дам олиш, ҳордиқ чиқариш, хўжалик ишлари ва шу кабилар киради.

Кун тартиби тузишдан мақсад ҳар бир талабанинг маълум тартибда иш олиб боришига, ҳеч нарсани эсдан чиқармай, ҳамма нарсага вақт ажратиш, ҳар бир ишни ўз муддатида бажаришга ўргатишдан иборатдир. Кун тартибини ҳар бир киши ўзининг шахсий физиологик имкониятларигагина эмас, балки умуминсоний қонун-қоидаларга қараб ҳам тузиш мумкин.

Кун тартибини тузишда ухлаш (суткасига 7-8 соат), мунтазам овқатланиш (уч-тўрт марта), дам олиш (фаол ва суст) учун етарли вақт ажратиш зарур. Саломатликни яхшилаб бориш мақсадида ҳар куни жисмоний машқлар ва бадан тарбиясига риоя қилиб, организмни чиниқтириш учун ҳам вақт ажратиш тавсия этилади. Кўпчилик талабалар ўз имкониятларига ортиқча баҳо бериб юборишлари натижасида маълум зўриқишларга учраши мумкин.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики эрталаб нонушта қилмай келган талабалар кўп ҳатоликларга йўл қўядилар, тўйиб ухламаган талабаларда тезкорлик етишмаслигини кузатишимиз мумкин.

Агар мияга дам берилмай, юклама билан ишлайверилса, асаб хужайраларига ва бутун асаб тизимига зўриқиш бўлиши мумкин. Бундай шароитларда ҳар қандай иш фаолияти тўхталиб дам олиш мақсадга мувофиқдир. Театр, кино, шеърхонлик, китоб мутааоласи, истироҳат боғларида сайр қилиш, табиат манзараларидан баҳра олиш, сайрларда бўлиш – буларнинг ҳаммаси унумли меҳнат қилишда ажойиб ёрдам берувчи омиллардир.

Маълум бир соатда уйқудан туриш, овқатланиш (бир суткада камида уч марта) ва уйқуга ётиш кун тартибининг асосини ташкил этади. Кун тартибини белгилашда вақт меъёрини режалаштириш ўқув машғулотлари жадвали, ўқув дастури ва дарсдан ташқари машғулотлар жадвалига асосланиб тузилади. Бинобарин, ана шу хужжатлар билан танишиш мустақил ишлашни ташкил этишнинг асоси ва биринчи шартдир.

Бу хужжатларни ўрганиб чиққач, биринчи галда овқатланиш ва ухлаш вақтини белгилаб олиш зарур. Олий ўқув юрти талабалари 7-8 соат ухлаши, уларнинг фаолияти давомида етарли даражада ишлашлари учун кифоя қилади.

Ухлайдиган хонанинг ҳавоси ҳамма вақт тоза бўлиши лозим. Ёз пайтида деразаларни очиб қўйиб ухлаш ёки очиқ ҳавода ётиши мақсадга мувофиқдир. Ухлайдиган уйнинг ҳарорати 15-20 даража атрофида бўлиши мумкин.

Овқатланишда ҳам маълум бир тартибга риоя қилиш лозим. Ақлий меҳнат билан банд бўлинганда овқатга тухум, пишлок, қанд, сут ва таркибида фосфор моддаси бўлган бошқа озиқ-овқат маҳсулотларини кўпайтирган маъқул. Кунига тўрт марта овқатланганда умумий мезоннинг 25-30 фоизи нонушта, 10-15 фоизи чошгоҳда, 40-50 фоизи тушликда ва 15-20 фоизи кечки овқат пайтида истеъмол қилган маъқул.

Ҳар бир талаба ўзининг иш режасига эга бўлиши керак. Шахсий иш режаси юқорида қайд қилиб ўтилган шартларни инобатга олган ҳолда, берилган топшириқлар аниқланади. ўқув жадвалида белгиланган топшириқлар, қисқача маъруза, тажриба ишлари, назорат топшириқлари, оммавий тадбирлар,

мусобақалар, бадий кечалар, спорт мусобақалари каби тадбирларнинг муддатлари ҳисобга олинади.

Бир ҳафталик ёки бир ойлик режа тузиб чиқилади. Ушбу режада бажариладиган ишлар мазмуни, куни, ва вақти кўрсатиб ўтилади. Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаги касб таълими факультети талабалари вақтни тўғри тақсимлай олмасликлари натижасида мустақил иш бажаришлари муаммога айланмоқда. Уларнинг маълум тартибга риоя қилмасликлари, мустақил фаолият билан шуғулланиш йўллари билмасликлари бунинг асосий сабабидир. Шунинг учун талабаларни кун тартибини тузишга, унга риоя қилишга ўргатиш муҳим аҳамият касб этади. Улар маълум бир тартибга ўргангунларига қадар ҳар бир кунни уйқудан уйғониш (соат 700) дан бошлаб, то уйқуга ётиш (соат 1100)гача маълум меъёрларда тузиб чиқишлари керак. Ўргангунларидан сўнг ҳар куни такрорланувчи фаолиятларни қайд этмаган ҳолда, ўзгариб турувчи ва қайд этиш лозим бўлган маълумотларгина ёзиб борилади. Қилинадиган ишларнинг куни ва вақти аниқ белгиланиши лозим.

Масалан қуйидагича тартибда дафтарчага қайд қилиб қўйиш мумкин:

Сана, вақт	Бажариладиган ишлар мазмуни	Ҳафта куни
5. V 1420	Гуруҳ йиғилиши. Спорт залида машқ.	Чоршанба
1730 1930	Кутубхонада ишлаш Спорт залида машқ	Душанба, Сешанба, Пайшанба, Жума
6-V 1500	Хамкурслар ва бошқа дўстларнинг уйига бориш. Саломатлигидан ҳабар олиш	Шанба, Якшанба

Шундай қилиб, ўқишдан ташқари ишлар учун кунига 4-4,5 соат вақт ажратиш зарур ва бу вақтни 5-10 минутгача аниқлик билан тақсимлаш мумкин, бундай ақлий меҳнат гигиенаси мезаонларига риоя қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳар куни кечқурун бажарилган ишлар таҳлил қилинади. қайси ишни бажаришда сусткашликка йўл қуйилган бўлса, кейинги босқичларда тузатишлар киритишга ҳаракат қилинади. Юмушлар тартибли равишда белгилаб чиқилади. Мияни толиқтириб қўймаслик учун ақлий меҳнатдан сўнг жисмоний меҳнат билан шуғулланган маъқул.

Кун тартибини тузишда мустақил ишлаш учун белгиланган соатларда бошқа ишлар билан банд бўлиб уни бекорга ўтказмаслик кераклигини, ҳар 40-50 минутдан сўнг 10 минут ҳордиқ чиқариш, 2,5-3 соатлик машғулотдан сўнг эса, гарчи чарчамаган бўлсангиз ҳам, ярим соат дам олиш зарурлигини эътиборга олиш керак:

Машғулотни тушуниш бир мунча оғир бўлган ўқув предметидан бошлаш, сўнгра яна ҳам қийинроғига ўтиш, осонини эса энг охирида ўқиш ҳам мумкинлигини назарда тутиш зарур.

Мустақил ишлашни оз-оздан бошлаб, мунтазам равишда кўпайтириб бориш лозим. Маълум бир меъёрда иш бажариш одамни чарчатмайди ва

фаолиятнинг турғунлигини таъминлайди. Режалаштирилган ва амалга ошириш йўллари тузатиш ташкилотчилик қобилиятини уйғотади, ирода, сабот-матонат, ижодий тафаккурлаш, мустақиллик каби фазилатларни туғдиради.

Шундай қилиб, мустақил ишлашни намунали ташкил қилиш кўп илмий назарий материалларни ўзлаштириш, билимдон бўлиш ва етук мутахассис бўлиб етишиш учун замин ҳозирлайди.

Вақтни тўғри тақсимлаш ва мустақил ишлашни оқилона ташкил этиш, мустақил ишлашнинг форма ва методларини аниқлаб олиш муҳим аҳамият касб этади. У ёки бу фанлардан уйга берилган вазифаларни бажариш мустақил ишнинг оддий шакли ҳисобланади. Мураккаб шаклига эса ўтилган дарслар-маърузалар ва амалий машғулотлар, семинар ва лабораториялар, бўлимлар юзасидан адабиётларни мустақил равишда таҳлилий ўрганиб чиқиш, айрим саволларга аниқ жавоблар топиш билан боғлиқдир. Манбаларни мустақил ўқиш йўли билан қуйилган саволларга бир неча адабиётлардан умумлаштириб, жавоб топишга ўргатиб бориш яхши натижалар беради.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда мустақил таълим олиш турларини қуйидаги тартибда белгилаб олдик ва илмий жиҳатдан асослашга ҳаракат қилдик.

Мустақил таълим олиш турлари

1. Маъруза тинглаш ва қайд қилиш
2. Амалий ишларни бажариш
3. Машқлар бажариш
4. Ўқув адабиётлари билан ишлаш
5. Назорат ишларига тайёрланиш
6. Мустақил ишлар асосида талабалар билимини текшириш
7. Чизмалар ва схемаларни ўқиш, тузишни ўрганиш
8. Техник моделлаштириш ва лойихалаш
9. Маъруза тайёрлаш
10. Техник ижодкорлик
11. Мустақил таълим олишда масофавий таълим тизимидан фойдаланиш
12. Дарс таҳлили

1-кўриниш

МАЪРУЗА ТИНГЛАШ ВА ҚАЙД ҚИЛИШ

Мустақил таълим жараёнида маъруза тинглаш ва қайд қилиб бориш асосий кўринишлардан бири ҳисобланади.

Маърузани тинглаш, қайд қилиш жараёнида маъруза манбалари варақнинг бир тарафига, иккинчи тарафига жой қолдирилган ҳолда ёзилади.

Иккинчи тарафига эса талаба томонидан чиқарилган хулосалар, мулоҳазалар, уларда пайдо бўлган саволлар, саволларга жавоб вариантлари, фактлар ва ҳар хил белгилар қўйишни тавсия қилинади. Бу мақсадда баъзан кенг ҳошиялар қолдирилади.

Талабалар маъруза давомида тўлиқ ва батафсил ёзишлари шарт эмас. Ўз навбатида кўпчилик ўқитувчилар ўқув китобларида берилгандан фарқ қилувчи

асосий ҳолатларни – хулоса, критериялар, аксиома, қоида, постулат, парадокс, парадигма, концепция, ҳолат ва ҳ.ларни ёздириб боришади.

Илк маърузалар давомида атайлаб бўш қолдирилган жой-ҳошиялар қизиқиш уйғотган саволларни уларга жавоб вариантларини ёзиб олиш, ўйлаётган фикрларни изоҳ этиш, ўқитувчи ва талабалар билан бўлган суҳбат ва диалоглар, мулоҳазалар, «минбарига» айлантириш керак. Маърузанинг бошланишиданок назорат текширув саволлари берилади. Саволга жавобни бирор талаба маъруза тарзда баён этади. Ушбу жавобни қолган талабалар ёзиб олишади.

Ҳамма ўқитувчилар янги мавзунинг кириш қисмини олдинги мавзунинг боғловчи саволлар билан бошлашга тайёр бўлиши керак. Жумладан:

- Ўтилган мавзу юзасидан қандай хулосалар олдингиз?,
- Қайси фактлар мавзунинг етарли ёрита олади? ва ҳ.к.

Бу вақтда берилган фикрларни талабалар варақ ҳошияларига ёзиб боришади.

Маърузалар талабалар томонидан ўзларига тушунарли тарзда турлича шаклда ёзилиши мумкин. Масалан: баъзи талабалар энг асосий фикрларни рангли қаламларда белгилашади, баъзилар эса бир четга «чироқча» белгилари қўйиб чиқишади.

Маъруза тинглаш ва қайд қилиб бориш айниқса сиртки бўлим талабаларининг ўз устиларида ишлашларининг энг самарали усули ҳисобланади.

Бу усул билан талабалар адабиёт билан ишлаш, режа тузиш, замонавий техникани қўллаган ҳолда маълумот сақлаш, имтихонларга тайёрланиш, курс ишларини бажариш, рефератлар тайёрлаш каби фаолиятларга йўлланма оладилар. Айнан маърузаларни фаол эшитиши ва қайд қилиб бориш талабаларнинг мустақил изланишларига жалб қилади. Маъруза тинглашдан олдин унга тайёргарлик кўриш керак. Бунда умумий ўқув режа билан танишиб, олдинги дарслардаги маъруза қайдларини кўздан кечириш, манбаларни фикран такрорлаш учун ўзини психологик тайёрлаш лозим.

Маъруза тинглаш – интеллектуал фаолиятнинг мураккаб туридир. Унинг муваффақияти биринчидан, умумий «тинглай олиш» билан, иккинчидан, дафтарга ёзиб бориш билан бирга материални ўзлаштира олиш билан боғлиқдир. Маърузани ёзиб олиш-асосий нарсаларга эътибор қаратишга, маъруза жараёнида эшитилган нарсаларни ўйлаб кўришга, ўқитувчи томонидан изоҳ қилинаётган материал кетма-кетлигини мантиқий нуктаи- назардан тушунишга ёрдам беради.

Бундай усул айниқса ўқув йили бошларида талабаларга бирмунча қийинлик қилиши мумкин ва қуйидаги хатоликларга йўл қўйишлари мумкин: баъзилар маърузани сўзма-сўз ёзиб олишга ҳаракат қилади, баъзи талабалар дуч келган жойдан ёзиб кетаверади ва ҳ.к. Бундай хатоларга йўл қўймаслик учун қуйидаги бир неча қоидалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир:

1). Мавзу, мақсад, маъруза режаси, фойдаланилган адабиётлар берилгандан кейин уларнинг қандай изоҳ этилиши, кетма-кетлиги, қандай ифода этилиши, мулоҳазаларни мазмунини назардан қочирмаслик керак.

2). Асосий маълумотларни, мустақил кўриб чиқиш учун ўқитувчи томонидан берилган саволларни ёзиб олиш керак.

3). Ёзувларнинг аниқ бўлишига уларнинг кетма-кетлигига мавзу, параграф савол ва саволчаларини, ажратиб ёзишга ҳаракат қилиш керак. (Унда тагига чизиш усулидан, белгилаш яъни харфлар ва рақамлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир).

Қандай фан ўрганилаётганига қараб маъруза ёзишаётганларида асосан амалий кўникма ва малакаларга эътибор беришлари лозим.

Маърузани лўнда ва қисқа тушунарли тарзда ёзиб борган маъқул. Ҳар бир талаба ўзига қулай қисқартиришлар тизимини ишлаб чиқиши мумкин. Жуда яхши ёзилган маърузани ҳам мантиқий ва хулосавий нуқтаи назардан қайта кўриб чиқиб, ёзиш мумкин.

Мустақил ишлаш давомида кўшимча адабиётлардан, луғатлардан фойдаланиш мумкин.

Мустақил ўрганишда асосий ўринни маърузани умумлаштирувчи турли ҳилдаги вазифаларни бажариш эгаллайди. Масалан: мавзуга доир режа ёки тезис тузиш, саволларга жавоб бериш, тестлар ишлаб чиқиш, реферат ёзиш мумкин.

Агар кириш маърузаси курс мазмуни, фанни ўрганишга кириш қисмида ўқилса (нимани?, қандай ўрганиш керак?), умумлаштирувчи маъруза хулоса чиқаришга (нима учун ўрганиш керак?) ёрдам беради.

Умумлаштирувчи маъруза олдин ва ҳозирги кунда мавжуд бўлган бирор бир масалани назарий жиҳатдан очиқ беради.

Умумлаштирувчи маъруза билан ишлаш давомида қуйидаги саволларга жавоб топиш мумкин:

- қандай тушунчалар билан кўпроқ ишлаш керак;
- қандай умумлашув (предмет ва ходисаларни фикран умумий жиҳатларини бирлаштириш) аниқлаш мумкин;
- ўқув материали ва уни тизимлаштириш;
- қандай умумий қонунлар ва тамойилларни топиш мумкин;
- матнни қандай материал билан тўлдириш мумкин;
- қандай ва қайси параметрларга кўра маъруза материални таққословчи таҳлилини ўтказиш мумкин ва ҳ.к.

Умумлаштирувчи маърузанинг материаллари билан ишлаш тизими маъруза матнига берилган баъзи топшириқларни бажаришга ҳам киритилади.

Топшириқларни уч даражага бўлиш мумкин:

Репродуктив даражали топшириқлари: - умумлаштирувчи маъруза режасини тузиш, маъруза материалига оид тезис ишлаб чиқиш.

Продуктив даражали топшириқлари: - муаммоли саволларга жавоб бериш, схема (намуна) асосида маърузани қайд қилиш, муаммонинг келиб чиқишини аниқлаш.

Ижодий даражали топшириқлари: - мавзуга доир назорат текширув тестларини, реферат ёзиш.

Касб таълими йўналишида таълим олаётган сиртқи бўлим талабаларига эса фанга, шу жумладан педагогикага тегишли тўлиқ маъруза матни

берилмайди. Унга педагогика асослари, дидактика ва тарбия асослари назарияси, педагогика тарихи ва ўз мутахассислигидан келиб чиққан ҳолда касбий йўналишдаги маърузалар вариантлари берилади. Уларнинг ҳаммаси умумлаштирувчи бўлиб, уларда энг долзарб муаммолар ёритилади.

2-кўриниш

АМАЛИЙ ИШЛАРНИ БАЖАРИШ

Мустақил ишларнинг кўринишларидан бири амалий ишларни бажариш жараёнидир.

Амалий машғулотлар талабада билимни мустаҳкамловчи уларни янги вазиятга кўчириб, амалий масала ва вазиятларни ҳал қилиш учун умум-педагогик тушунчалар ва асосий педагогик маҳоратларни ривожлантиришга қаратилган.

Амалий машғулотларни ўтказишда асосий методлар қуйидагилардан иборат:

- топшириқларни бажариш;
- педагогик вазиятлар ишлаб чиқиш;
- умумлаштирувчи схемаларни моделлаштириш;
- керакли маълумотларни топиш;
- мустақил (қўшимча) билим олиш.

Иккита охириги методлардан кўриниб турибдики, машғулотларда изланиш методларидан фойдаланиб, қисқа текшириш ишлари олиб борилади. Талабалар илмий матнлар, маълумотнома ва тарихий-педагогик адабиётлар билан ишлаб стандарт, экстремал вазиятларда тез ва тўғри психологик-педагогик қарор топишлари, ҳамда кейинги изланишлар режасини ҳам тузади.

Дарс берувчи учун психологик-педагогик изланишлар наъмуналарини, амалий ва назарий масалаларнинг оптимал ечиш усулларини намойиш этиш катта аҳамиятга эга.

Амалий - лаборатория машғулотларида янги психологик-педагогик ташхис ва методикалар билан танишиб, улар билан ишлайдилар, ёш бўйича гуруҳларга ажратилган ҳолда гуруҳларга бўлинади ва педагогик технологияларни таҳлил қилишади.

Лаборатория машғулотларининг асосий тавсифи шундаки, унда талабалар мустақил равишда вазифа бажарадилар ёки тажриба ўтказадилар.

Илмий техник тараққиёт шароитида лаборатория ишлари талабага назарий билимларни қўллаш механизмини чуқур ва кўرғазмали ўрганиш имконини беради. Лаборатория машғулотлари талабада тадқиқот ўтказиш кўникмаларини шакллантиради. Фан ва техникага ижодий ёндашишни таъминлайди, экспериментнинг умумий методикасини эгаллашга имкон беради. [8 – 17 б]

Амалий-лаборатория машғулотларида талабалар асосан, қисман-изланиш усулини қўллайдилар.

Талабалар кичик гуруҳларда мустақил ишлайдилар. мустақил ишлаш жараёнини тўрт турга бўлиб ўрганишимиз мумкин:

«Мустақил ишлар хусусий-дидактик мақсадининг биринчи тури - бу сиртдан қараганда фаолиятнинг алгоритмик маълумотлар ва вазифалар

шароитидан иборат, яъни дастлабки билимларнинг шаклланиш омиллари асосида талабаларда шаклландиган ва улардан талаб қилинадиган малакаларни аниқлашдир.

Мустақил ишлар хусусий-дидактик мақсадининг иккинчи тури. Бунда ўзлаштирилган ахборотлар хотирада қайта ишлашга ва типик вазифаларни, яъни билимларнинг иккинчи босқичини бажаришга қаратилган билимлар шаклланади.

Мустақил ишларнинг учинчи турини бажаришдаги билиш фаолияти умуман олганда билим, малака ва кўникмаларни кўчиришни амалга ошириш йўли билан аввал ўзлаштирилган ва қолипга тушган (муайян алгоритм ҳаракатли тажрибаси) тажриба асосида янги фаолият тажрибасини тўплаш ҳамда намоён қилишдан иборат.

Мустақил ишлар хусусий-дидактик мақсаднинг тўртинчи тури ижодий фаолиятга омиллар яратишдир.

Бундай ишларни бажаришда талабаларнинг билиш фаоллиги шундан иборатки, бунда талабалар муҳокама қилинаётган объект моҳиятига тобора чуқур кириб боради, зарур бўлган янги олдиндан номаълум бўлган ғояларни топиш ва янги ахборотларни юзага келтириш тамойилларини ҳал қилиш учун зарур бўлган янги алоқалар, муносабатларни ўргатади [8 – 18 б].

Амалий машғулот ўтказиш шакллари ҳар хил педагогик вазиятларни лойиҳалаш, педагогик масалалар ечиш, топшириқлар бажариш, таянч схемалар билан ишлашдан то учрашув, ўқитувчилар билан бахслар бажаришгача бўлади.

Амалий ва амалий - лаборатория машғулотлар режасини амалий ишлар ҳисобига кенгайтириш мумкин. Алоҳида аҳамият мавзули режа ва ўқитувчининг иш режасига кўра тузилган амалий ишлар блокига қаратиш керак [10].

Амалий ишлар айрим муаллифларнинг педагогик жараёнларни уюштиришга ёндашишига қаратилган бўлиб, улар умумлаштирувчи схема ва материалларни тизимлаштириш, намоёни этиш билан ифодаланади.

Амалий машғулот шаклларида бири семинардир. Семинар маълум бир илмий ўқув ва бошқа турдаги гуруҳлар билан ўтказиладиган машғулот тури. Семинарга тайёргарлик кўриш алгоритми қуйидагича: талаба ўзига мавзу танлаб олгач, у семинарга тайёрланиш режасини тузиб олади. Кўйилган муаммони атрофлича ўрганиш учун у мавзуга тегишли адабиётлардан кенг фойдаланиш керак. Тезислар тузиб улар асосида маърузалар ёзишлари керак. Ёзилган маърузани таҳлил қилиш, иложи борича, ўқитувчи билан суҳбатлашиши, маслаҳат олиши тавсия этилади. «Талабаларнинг маърузалари буйича изоҳлари қуйидагича бўлиши керак:

- Мустақил фикрлашга йўналтириб туриш;
- Тавсия этилаётган масаланинг моҳияти ва шаклини аниқлаш;
- Талабалар баҳосидаги нуқтаи-назарни дарров фарқлаб олиш;
- Масаланинг ностандарт ҳал қилинишини рағбатлантириш»

[8 – 17 б].

Семинарда назарий дарсларда олган маълумотларини кенг равишда қайта ўрганиш ва уларни мустақамлаш имкони бўлади. Семинарлар давомида

амалиёт учун муҳим бўлган муаммоли саволлар қўйилади ва уларга кўпчилик ҳамкорлигида жавоб изланади. Мунозарали семинарлар ташкил қилиш талабаларнинг ўз фикрларини билдиришлари, муаммоли саволларга биргалашиб жавоб қайтаришларида алоҳида аҳамият касб этади. Мунозарали семинарлар долзарб мавзулар бўйича талабалар фикрини ўрганиш учун ўтказилади.

Кўпинча бу саволлар қуйидагича бўлади: «Ақл ва фикрлар учрашуви», «Менинг фикрим қуйидагича», «Ҳар бир инсон ўзича ҳал қилади» [14].

Кўп йиллик тажрибалар шуни кўрсатиб турибдики, семинар яхши қизиқарли ўтиши учун қуйидагиларга амал қилиш мақсадга мувофиқдир:

- талабаларни ўз хохишларига кўра гуруҳларга бўлиш;
- гуруҳ учун умумий мақсад ва топшириқлар белгилаш;
- ишнинг кетма-кетлиги;
- ишни яқка, иккилик гуруҳ ва жамоавий тарзда ташкил этиш;
- машғулот давомида ҳар бир босқичнинг вақтини чеклаш;
- мутахассис тахлили;
- гуруҳнинг ишини ўқитувчи томонидан баҳоланиши;
- талаба ўзини баҳолаши.

Ўқитувчи ҳар бир семинар машғулотида яқун ясайди, унда қуйидагилар эътиборга олинади:

- замонавий фан эришган муаммо муҳокамасининг ҳолати умумий даражасига тавсиф бериш;
- айрим талабаларнинг чиқишларин баҳолаш;
- машғулотга баҳо бериш (талабанинг фаоллиги унинг тайёргарлик ва ўсиш даражаси, маданияти ҳамда фикрлашдаги хусусиятлари [8 – 17 б.]

3-кўриниш

МАШҚЛАР БАЖАРИШ

Мустақил ишларнинг асосий кўринишларидан бири машқлар бажаришдир.

Машқлар дастур асосида тузилиши, жуда осон ёки ҳаддан ташқари қийин бўлмаслиги лозим.

Машқлар - кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳамда мустаҳкамлаш мақсадида муайян хатти-ҳаракатларни кўп марта такрорлашдир. Ишлаб чиқариш таълимидаги машқларга асосан қуйидаги талаблар қўйилади: машқларни ўқувчилар онгли ва мақсадга мувофиқ йўсинда бажаришлари; ишлаб чиқариш методикасига асосланиши, тизимли, изчил, узлуксиз бўлиши ва такрорланиши; ўқувчиларнинг мустақил ишлаши мунтазам ривожланиб бориши керак.

Машқларга таълим методи сифатида қатор дидактик талаблар қўйилади:

1. Машқлар ўқувчиларнинг онгли фаолиятига асосланади. Кўникма ва малакаларни ҳосил қилишда онг катта роль ўйнайди.
2. Машқлар ва уларнинг элементлари қийинлиги ортиб борадиган тартибда жойлаштирилади. Ҳар хил меҳнат жараёнларида бир

хил элементлар усуллар, ҳаракатларнинг ўзи кўп учрайди, аммо жараёнларнинг ўзи қийинлиги бўйича фарқ қилади.

3. Машқлар пайтида ўқувчилар ўз меҳнат ҳаракатларини назорат қилишлари керак. Бунда дастлабки тайёргарликнинг тўғрилигига катта аҳамият берилади [15 – 84 б].

Машқлар бажариш ўзлаштиришни мустаҳкамлайдиган ўқув жараёни ҳисобланади. Бу машқлар ҳар бир фанда ўзига хос мазмунда бўлади. Машқлар бажариш жараёнида кўпинча талабанинг ҳамма сезги аъзолари иштирок этиши билан унинг эслаб қолиш даражасини ошириш орқали педагогик имкониятлар янада кенгаяди.

Машқлар ўқиш, ёзиш, сўзлаш, фикрлаш, ҳисоблаш, турли ҳаракатлар бажариш, қуриш–ясаш, бўяш, мусиқа чалиш, мисол-масала ечиш, тестлар ечиш, компьютер билан ишлаш, асбоблар, станоклар, бошқа техника воситалари билан ишлаш далада фермада, қурилишда ишлаш, уй-рўзғор ишларини бажариш ва спорт машқлари, ишчанлик ўйинлари, мусобақа, кўрик танлов ва бошқалардан иборат.

Машғулот вақтининг кўпроқ қисми машқлар бажаришга сарфланиши, албатта, яхши натижалар беради [18 – 44 б.].

Машқлар бажариш жараёнида ўқитувчи ва талаба фаолияти ва зарур воситалар.

Ўқитувчи фаолияти	Воситалар	Талаба фаолияти	Воситалар
Машқ бажариш тартибини кўрсатиб бериш, тушунтириш, савол-жавоб, раҳбарлик, назорат	Масалалар Топшириқлар Тестлар Асбоблар Станоклар Жихозлар Материаллар Компьютер Уйга вазифа	Кузатиш, тушуниш, машқ бажариш, такрорлаш, ўзлаштириш, сўзлаш, савол-жавоб, ёзиш, чизиш, ҳисоблаш, ҳаракатларни бажариш, қуриш ясаш, уй вазифасини бажариш, фикрлаш ва б.	Диққат Тафаккур Хотира Асбоблар Материаллар Машқ дафтари ва б.

Мустақил иш бажариш жараёнида китоб билан ишлаш энг асосий восита ҳисобланади. Китоб билан ишлаш жуда осон ва қулай усул ҳисобланади. Талабаларнинг адабиётлар билан мустақил ишлаши уларда янги билимларни шакллантиришда ёки илгари олган билимларини мустаҳкамлашда қўлланиши мумкин. Бу методдан фойдаланишда талабаларнинг матндан асосий нарсани ажратиш, матн қисмларининг ўзаро боғлиқлигини аниқлаш, жадваллар ва расмлар мазмунини таҳлил қилиш кўникмаларини такомиллаштиришга, ўқув қўлланмаларининг айрим мавзуларини мустақил ўрганишга алоҳида эътибор

бериш керак. Мустақил ҳолда билим олишда қатнашиш талабаларда мустақил билим олиш малакаларини шакллантиради [19 – 17 б.].

Талабаларнинг ижодий фикрлашини ривожлантиришда ўқув адабиётлари билан мустақил ишлашни ташкил этиш муҳим омил ҳисобланади. Ўқув адабиётлари билан мустақил ишлаш жараёнида қуйидаги тавсияларни таклиф этамиз:

1. Аввал адабиётлар мундарижаси билан танишиб чиқиб, қайси масалалар муҳимлигини белгилаб чиқинг.

2. Ижодий ёндошган ҳолда кўриб чиқинг.

3. Ўқишда қуйидагиларни амалга оширинг:

а) асосий ғояларни хотирада ёки қалам билан белгилаб чиқинг.

б) ғоялардаги фикрларнинг ривожланишини исботланиши ёки ўз тасдиғини топиши баён этилган масалаларни алоҳида белгиланг. Агар уларга аксинча қарама-қарши фикрларга эга бўлсангиз, бу икки материални қиёсий ўрганинг.

в) сизни қизиқтирган атама, муҳим фикрлар бўйича кичик изоҳли луғатча тузиб, бу атамаларни тартиб рақами орқали ёзиб боринг.

г) юқоридагиларни ўзлаштирганлигингиз бўйича ўзингизга ҳисобот беринг. Тушунарсиз бўлган фикрларни белгилаб, сўнгра аниқлаштириб олинг.

4. Жуда мураккаб манбалар устида қайта-қайта ишланг. Асосий тушунчаларни ёзиб олинг.

5. Тўғри тушунганлигингиз ва ўзлаштирганлигингизни назорат қилиш учун турли машқ ва вазифаларни бажаринг.

6. Асосий тушунчаларни ёзиб беришнинг зарурати бўлмаса, асосий ғоялар бўйича кичик ён дафтарчангизга чизгилар қилиб боринг.

4-кўриниши.

КИТОБЛАР ВА ЎҚУВ АДАБИЁТЛАРИ БИЛАН ИШЛАШ.

Китоблар ва ўқув адабиётлари билан ишлаш кўникма ва малакаларини шакллантириш мустақил таълим олишнинг асосий кўриниши ҳисобланади. Ўқув адабиётлари билан ишлашни барча таълим олувчилар яхши ўзлаштирган бўлишлари лозим. Ўқув адабиётлари деганда, дарсликлар, ўқув қўлланмалар, техник адабиётлар, маълумотлар, йўриқномалар ва х.к. тушуниш мумкин.

Дарслик-талабаларга чуқурроқ билим олиш ва материални ёки унинг қисмларини мустаҳкамлаш учун ушбу материални такрорлаш имконини беради.

Ҳақиқатдан ҳам дарс жараёнида дарслик бўйича материални мустақил равишда ўрганиш бўйича топшириқлар вақти - вақти билан бўлиб турса, талабаларда китоб билан ишлаш маҳорати ва кўникмаларини ривожлантиради. Дарслик билан мустақил ишлашни ҳаддан ташқари кўп ҳажмда уйга вазифа сифатида талабаларга юклатилса, ортиқча зўриқишга олиб келади. Бу талабаларда фанга бўлган қизиқишни камайтиради. Шунинг учун дарсликлар билан ишлаш ва бошқа ўқув адабиётлари билан таништириш мустақил ишлаш маҳоратини ва кўникмаларини талабаларда шакллантириш ишларини ўқитувчи

томонидан ўқитишнинг ҳамма босқичларида: яъни янги мавзуни тушунтиришда, билимларни ошириш ва мустаҳкамлашда ва уй топшириқларини текширишда олиб бориш керак. Касб таълими йўналиши бакалавр ўқитувчилари таълим олиш жараёнида қуйидаги мустақил ишлаш кўникмаларини эгаллашлари лозим: матнларда, расм ва кўрғазмали куролларда, жадвал ва хариталарда асосийсини ажратиб олишни; маълумотларни ўзлаштиришда мантикий алоқадорлик ва боғлиқликларни аниқлашни; ўрганилаётган ходисаларни таққослашни, дарсликларнинг бир ёки бир неча қисмлари бўйича умумлаштириш ва хулоса чиқаришни билишлари керак. Мавзу бўйича янги сўзлар ва терминлар тузишни, дарслик бўйича алоҳида мавзуни ўрганишни, дарслик матни бўйича режа, тезислар тузишни, дарслик матнидан фойдаланиб масалалар тузишни, дарсликда кўрсатиб ўтилган тажрибаларни бажаришни билиши керак. Эгалланган маҳорат ва кўникмаларни дарсликлар билан ва бошқа турдаги ўқув адабиётлари билан дарс мобайнида, дарсдан ташқари машғулотларда ўқув фаолиятларини ташкил этиш усуллари билангина такомиллаштириш мумкин. Талабалар ўқув адабиётлари билан ишлаш жараёнида уларда мустақил ишлаш қобилиятлари ўсиб боради. Талабалар мустақил ишлаш маҳорати ва кўникмаларини эгаллаб борган сари топшириқлар мазмуни мураккаблашиб боради.

Талабалар томонидан режа тузиш, тезислар ёзиш, маърузалар қайд қилиш каби кўникмалар эгалланган бўлсада, аниқ фанларни ўрганиш жараёнида ўқитувчи томонидан режа тузиш, тезис ёзиш ҳақида тушунча бериши, уларнинг фарқини кўрсатиб бериши, ўзаро боғлиқлигини тушунтириб ўтиши керак.

Талабаларга ўқув адабиётларидан конспект ёзиб бориш мураккаб усуллардан бири эканлигини ва буни бажариш учун аввало режа, тезисларни тузиш кўникмаларини яхши ўзлаштирган бўлишлари лозимлигини тушунтиришлари лозим. Бунинг учун аввал бутун матнни ўқиб бериш, шундан кейин, унинг мантикий яқунланган қисмларига ажратиш ва ҳар бирига сарлавҳа бериш керак. Режанинг ҳар бир саволини ўрганилаётган материалнинг асосий қоидалари билан қисқача асослаб бериш керак. Конспект тузиш мисоллар билан тўлдириш мақсадга мувофиқдир.

Дарсликдан конспект ёзиш усуллари дафтарга ёзиб борилади. Машғулотлар мобайнида талабаларга материалнинг бир қисмини мустақил равишда дарсликдан ўрганиш таклиф этилади. Бунинг учун уларга маълум вақт ажратилади ва ўқиганлари аосида конспект тузиш топширилади. Бундай топшириқ ўқитувчига талабалар режа, тезис, конспект тузишнинг назарий асосларини амалда қандай қўллашларини аниқлашга имкон беради. Китоб билан мустақил ишларни бажариш бўйича машқларга кўпроқ вақт ажратиш зарур. Китоб билан мустақил ишлаш жуда самарали усули фақат хотирани эмас, балки ўқувчиларнинг мантикий фикрлашларини ҳам ривожлантирувчи ўрганилаётган топшириқларни бажариш ҳисобланади. Талабаларнинг ўрганилаётган ходисаларни таққослаш усулларига ўргатиш – умумдидактик вазифа ҳисобланади. У ҳар бир ўқитувчи томонидан ўқитилаётган фан мазмунига қараб турлича кўринишда бўлади.

Техник китобларни ўқишга қўйиладиган талаблар.

Техник адабиётларни ўқишга бир қатор талаблар қўйилади. Бу энг аввало материални режали ўқишдир. Мустақил ўқишда кетма – кетликка, бир китобни ўқишдан иккинчи китобни ўқишга ўтишда ўзаро боғлиқлик, қизиқтирадиган мавзуси бўйича билимлар тизими асосида режага эга бўлиши керак. Бир мавзудан бошқасига ўтиб керакли мақсадга эришиш учун, талаба томонидан маълум кетма – кетликда ўқишга қарор қилинган китоблар ва мақолалар рўйхатига эга бўлиши мақсадга мувофиқдир. Кутубхоналарда маълум соҳаларга оид адабиётлар рўйхати мавжуд бўлади. Китобхон кутубхона каталоглари ва китобдан фойдаланиш ҳақидаги қўлланмалар асосида ўзининг шахсий режасини тузиб олиши лозим. Бундай режани тузишга махсус фан ўқитувчилари, кутубхоначилар ёрдам беришлари мумкин.

Техник адабиётни ўрганишнинг муҳим талаби материални ўрганиш кетма – кетлигига эътибор бериш ҳисобланади. Айрим талабалар диққатни бир жойга жамлаб ололмайдилар. Улар китобга қараб ўтириш мобайнида фикрлари бошқа нарсаларда бўлади. Бу китоб мазмунини тушунишда қийинчиликлар туғдиради. Айнан ўша саҳифаларни қайта ўқиб чиқиш зарурати туғилади. Кўпчилик талабалар вақтдан ютиш мақсадида матнни ўқиш давомида айрим сўзларни, ибораларни ташлаб кетишади. Бу сабаблар ҳам материални тўлиқ ўзлаштиришга салбий таъсир кўрсатади. Шунинг учун матн ўқиш давомида маълум қисмида тўхталиш қилиб юқорида ўқилган материал юзасидан хулосалар чиқариш, саволлар қўйиш ёки оғзаки тушунганини такрорлаш самарали натижа беради. Ўқиш давомида тушунмаган сўзлар ва саволлар ёзиб олиниши ва луғатлар қўлланмалар, мутахассислар ёрдамида аниқлаб олиш талаб қилинади.

Техник адабиётларни ўқишда мажбурий шарт ўқишни такрорлаш ҳисобланади. Китобни биринчи маротаба тўлиқ ўқиб чиқилса, такрор ўқишда яхши тушунмаган саволларга эътибор қаратилади. Китобни қанчалик диққат билан ўқиманг барибир баъзан жуда муҳим фикрлар, мисолларга етарли эътибор берилмай қолиши мумкин. Китобни такрорий ўқиб чиқиш китобдаги асосий фикрлар ва муҳим далиллар асосида тушуниб олишга ёрдам беради.

Ўқиганларига ижодий, танқидий муносабатда бўлишга ўрганиш, мустақил ўқиш жараёнида олган билимларини ўзининг амалий фаолиятида қўллашга ҳаракат қилиш жуда муҳимдир. Айниқса бўлажак касб таълими бакалавр ўқитувчилари учун касбий фанларни ўқитиш жараёнида ўқув қўлланмалари билан ишлашни такомиллаштириш керак. Бунда талабаларни янги ўқув материални идрок қилишга яхши тайёрлаш учун уларга қўлланманинг маълум бўлимини ўқиш вазифа қилиб берилади. Шунингдек, талабаларга қўлланма бўйича меҳнат объектлари билан танишиш ва уларни тайёрлаш билан боғлиқ бўлган технологик жараёнлар тартибини ўйлаб кўришни ҳам топшириш мумкин.

НАЗОРАТ ИШЛАРИГА ТАЙЁРЛАНИШ

Имтихонларга ва назорат ишларига тайёрланиш жараёни ҳам мустақил таълимнинг асосий кўринишларидан бири ҳисобланади.

Таълим олиш даврида имтихонлар ва назорат ишлари топшириш талабалардан катта жавобгарлик талаб қилади. Имтихонларда ва назорат ишларида талабалар ўқув режасини қандай даражада ўзлаштирганликлари ҳақида ҳисобот берадилар. Талабаларнинг назоратларга ўз ҳоҳиши асосида мукамал тайёрланиши аъло баҳо олишининг гаровидир. Талаба ҳар бир дарсга ўз вақтида ва яхши тайёрланса ҳам у назорат ишларидан олдин барибир қайта тайёрланиши керак, яъни материални қайта ўқиши, умумлаштириши ва тизимлаштириши лозим.

Имтихонларга бир-бир ярим ой аввал тайёргарликни бошлаш керак. Аввало талаба назорат ишлари жадвалини аниқлаб олиши керак. Ушбу жадвал асосида талаба ўзи учун ўқув режа тузиб олади.

Имтихонга тайёрланиш билетлар ва назорат иши мавзулари асосида олиб борилса кўпгина камчиликлар вужудга келиши мумкин. Билетлар асосида тайёрланганда – механизациялаштирилган ёдлаш вужудга келади ва фан асосларини ўрганиш тизими бузилади. Ҳар хил назорат ишлари мавзулари асосида тайёрланганда эса кўпинча бўшлиқлар пайдо бўлади, баъзан эса энг муҳим муаммолар четда қолиб кетади.

Шунинг учун имтихон ва назорат ишларига тайёргарлик кўриш жараёнида барча ўтилган мавзуларни атрофлича ўрганган ҳолда ва кўшимча адабиётлардан фойдаланиб, бир қанча тайёргарлик машқларини бажарган ҳолда, тайёрланиш мақсадга мувофиқдир.

Энг самарали усуллардан бири эса барча ўтилган мавзуларни такрорлашдир. «Такрорлаш илмнинг онаси».

Такрорлаш – бу индивидуал жараёндир: - ҳар бир талаба ўзи учун қийин, ноаниқ, унутилган мавзуларни яна бир карра кўздан кечириши, асосий ғоя ва фикрларни қайта ўрганиши, бир қанча қийин машқларни бажариш йўлларини синаб кўриш асосида ташкил топади.

Такрорлашга киришишдан олдин энг қийин камроқ ўзлаштирилган мавзу ёки бўлимларни аниқлаб уларни алоҳида бир вароқга ёзиб олиш тавсия этилади. Такрорлаш жараёнида ўқув режа материалларини ҳаммасини (маъруза қайдлари, ўқув адабиётдаги маълумотлар, кўшимча ўқилган китобдан қилинган қайдлар, маслаҳатлар, семинар ва амалий машғулот давомида ёзиб олинган қайдлар) ёзиб олиниб, уларни таҳлил қилиш ва тизимлаштириш керак.

Такрорлашни ўқув режа мавзулари ёки бўлимлари асосида олиб бориш тавсия этилади. Унда мавзу яқунлангач, берилган саволларга жавоб бериш, топшириқларни бажариш керак. Имтихонлар ва назорат ишларидан олдин ўтказиладиган маслаҳатлар давомида талабалар билим олиш пайтида ҳосил бўлган бўшлиқларни тўлдиришга, ҳосил бўлган саволларга жавоб топишга, муаммоларни ечишга ўз эътиборларини қаратишлари керак.

Талабалар материални ўзлари мустақил ўрганиб чиқмасалар, назоратчи билан бўладиган суҳбат «умумий», юзаки бўлиб керакли натижани бермайди.

Имтихонларга ва назорат ишларига қуйидаги асосларда тайёрланиш мақсадга мувофиқдир.

Биринчи: - ўзингизга қулай, тинч иш жойини танланг;

Иккинчи: - қулайроқ ўтириб олиб, олдингизда тоза вароқларни, ёнингизга – ўнг томонга дафтар ва китобларни қўйинг. Мазкур мавзуга тегишли бўлган ҳамма нарсани эслаб олинг, тезис ва режа кўринишида уларни тоза вароқнинг чап томонига ёзинг. Сўнгра эса буларни китоб ва маърузалар ёрдамида текшириб чиқинг ва сиз эслай олмаган нарсаларни вароқнинг ўнг томонига ёзиб чиқинг. Шу ернинг ўзидаёқ ўқитувчига бериладиган саволлар ҳам ёзилади. Ҳеч қандай ноаниқликлар бўлмасин.

Учинчи: - ўз режангиз асосида ишланг. Фақатгина ўз билимингизни текшириш учун ёки маслахатлашиш учунгина шерингиз билан ишлашингиз мумкин.

Тўртинчи: - мавзу бўйича жавоб тайёрлаётган пайтингизда асосий фикрни тезис кўринишда белгилаб, асосий факт ва рақамларни уларга исбот равишда ёзиб олинг. Сизнинг жавобингиз қисқа, мазмунли бўлиши керак.

Бешинчи: - назорат тайёргарлик билан биргаликда амалий кўникма ва малакаларни ҳам унутманг. Сиз матн, харита ва бошқалар билан ишлай олишингизни намоён этишингиз керак.

Олтинчи: кун тартибини ва ишлаш режасини белгилаб олинг, ўз вақтида дам олиш, ухлаш, овқатланиш ва тоза ҳавода бўлишни унутманг.

Еттинчи: ўқитувчининг маслахатларида фақатгина бошқаларнинг саволларига жавоб эшитиш учунгина эмас, балки сизни қизиқтирган саволларга жавоб олишга ҳаракат қилинг.

Саккизинчи: - шпаргалкалардан фойдаланманг;

Тўққизинчи: - ўз билимингизга ишониш руҳий дадиллик олиб келади. Баъзан биттагина саволга тайёргарлик кўрмасангиз, айнан ўша савол сизга тушиб қолади;

Ўнинчи: - қандай фан бўлмасин, уни ҳозирги замон технологияси билан, ишлаб чиқариш амалиёти билан боғлиқлигини унутманг;

Ўн биринчи; - берилиши мумкин бўлган саволларга жавобларни компьютер дастурлари ва Интернет маълумотлари асосида бойитиб боринг.

Ўн иккинчи: - имтихонда саволни олгач, хотиржам жойингизга бориб ўтиринг. Саволни ўйлаб кўринг, жавобнинг режасини тузинг, харита, иш ускуналари ёнига боринг, қандай қилиб бажарган амалий ишингизни назарий жиҳатдан тушунтириб беришни ўйлаб кўринг. Агар баъзи нарсаларни унутган бўлсангиз ҳаяжонланманг.

6-кўриниш

МУСТАҚИЛ ИШЛАРНИ ВА ТАЛАБАЛАР БИЛИМИНИ ТЕКШИРИШ.

Талабаларнинг билимини текшириш яъни аниқлаш, янги материални мустаҳкамлаш вақтида, ўтилган ўқув материалларини ўзлаштириш, меҳнат

усулларини эгаллаш ва мустақил меҳнат топшириқларини, график ишларини ва уй топшириқларини бажаришлари жараёнида талабаларнинг билимлари текширилади ва унга балл қўйилади.

Талабаларнинг ўқув-меҳнат фаолиятини мунтазам текшириб бориш ва унга балл қўйиш уларнинг берилган топшириқларни ўз вақтида ва пухта, мустақил бажаришларини таъминлайди, илмий техникавий билимларни, меҳнат кўникмалари ва малакаларини астойидил эгаллашга ундайди.

Шу билан бирга ўқитувчи ишлаб чиқариш материалининг талабаларда мавжуд бўлган камчиликларини аниқлаш билан бирга уни тузатиш чораларини излашга ундайди.

Шунингдек талабаларнинг ўзлаштиришини текшириш ўқитувчиларнинг фаолиятига баҳо беришига асос бўлади, яъни ўқитувчи ўқув материални қанчалик тушунарли қилиб баён қила олиши ва меҳнат усулларини кўрсатиши, меҳнат ва ҳунар таълимининг ташкилий шакллари, методларидан ҳам кўрсатмаларни қўлланмалардан самарали фойдаланишга, мустақил ишларни ташкил этиш, уларнинг бажарилишига раҳбарлик қила олишга баҳо бериш имконини беради.

Ҳозирда талабаларнинг олган билим даражаларини рейтинг усулида баҳолаш оммавий тарзда амалга оширилмоқда.

Рейтинг (инглизча сўз бўлиб – баҳо, тартиб, классификация маъносини билдиради) – белгиланган даража бўйича бирон-бир ходисани субъектив баҳолашни билдирувчи атамадир.

Рейтинг тизми - Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талабларидан келиб чиққан ҳолда талабаларнинг билимини ҳаққоний баҳолаш, уларда фанларни ўзлаштириш бўйича қизиқишларини ошириш ва уларнинг билим, кўникма ва малакаларини эгаллашга бўлган эҳтиёжларини ривожлантириш ўқитиш жараёнида рейтинг тизимини қўллашнинг асосий мақсадини ташкил қилади.

Рейтинг тизими қуйидаги афзалликларга эга:

- таълим жараёнига ижобий натижа беришни назарда тутувчи янги педагогик ўқитиш тизими кириб келади;
- талабаларнинг билими объектив баҳоланади;
- ўқитувчи ва талаба ижодий фаолиятга тўла киришади;
- талабага аниқ мақсад қўйилади ва у ўзи эришган натижани кўра олади;
- талабанинг шахсий сифатлари баҳоланади;
- талабаларнинг жавоблари узлуксиз тарзда олинади;
- талабани бевосита мустақил фикрлашга ундайди;
- назарий билимларни амалда қўллаш учун кенг имконият яратилади;
- талабани назорат қилиш ва ўз-ўзини назорат қилишга ўргатади;
- талабани ёзма топшириқлар орқали ижодий фикрлашга ўргатади;
- талаба руҳиятига озор етказилмаган ҳолда таълим-тарбия берилади ва рағбатлантирилади;

Рейтинг тизимида ўқув режасига киритилган ҳар бир ўқув фани бўйича талабаларнинг билими сифатини баҳолаш учун қуйидаги назорат турларидан фойдаланилади:

Жорий назорат (Ж.Н.)

Оралик назорат (О.Н.)

Якуний назорат (Я.Н.)

Жорий назорат (Ж.Н.) – оғзаки сўров, коллоквиумлар, семинарлар, ёзма ишлар, лаборатория ишлари, техникавий диктант, курс лойихалари, уй вазифаси ва ҳоказолар, яъни талаба ўз амалиётида қўллайдиган барча сўров турларини ўз ичига олади.

Жорий назоратда ўтказиладиган сўров турларини қуйидаги қисқартирилган кодлар билан белгилашни тавсия этамиз: Тест (Т); Оғзаки (О); Лаборатория иши (Л); Масала ечиш (М); Уй вазифаси (У); Курс лойихаси (Кл); Ёзма иш (Ё); Назорат сўрови (Нс); Техникавий диктант (Тд); Амалий иш (А); ва ҳ.к.

Жорий назорат ўқув дастурлари бир ёки бир неча мавзуларини ўргангандан сўнг ўтказилади.

Оралик назорат (О.Н.) – ўқув фанининг алоҳида мақсадга қаратилган катта ва тугалланган ҳажмидан кейин ўтказилади. Бу ўқув дастурининг бир ёки бир неча бўлимидан кейин бўлиши мумкин. О.Н. семестр давомида ҳар ой якунида ўтказилиши мақсадга мувофиқдир.

Якуний назорат (Я.Н.) – семестр давомида ўтилган барча боб ва мавзуларга таълуқли асосий саволларни қамраб олиши керак. Бу назорат семестр якунида тест ёки ёзма иш асосида ўтказилади.

Юқоридаги назорат турлари асосида «Касб танлашга йўллаш» фанидан рейтинг – мейёрий ҳужжатларига тўхталиб ўтсак.

Касб таълими факультетининг бакалавриат йўналиши:

5142900 – Касб таълими (соҳалар бўйича);

5142000 – Меҳнат таълими;

5140900 – (5520600-Машинасозлик технологияси, машинасозлик ишлаб чиқаришлари жихозлари ва уларни автоматлаштириш);

5140900 – (5520700-Технологик машиналар ва жихозлар) каби таълим йўналишлари «Касб танлашга йўллаш» фанининг ҳамма юклама соати – 114 соат қилиб белгиланган. Шундан 76 соати – аудитория соати, 38 соати – мустақил таълимдир. V – семестр давомида ҳафтада 4 соатдан машғулот олиб борилади ва семестр охирида якуний назорат олинади.

7-кўриниш

ЧИЗМАЛАР ВА СХЕМАЛАРНИ ЎҚИШ ВА ТУЗИШНИ ЎРГАНИШ.

Касб таълими факультетини кўпчилик фанлари техникавий асосларга эга бўлганлиги сабабли чизмаларни ўқиш, схемаларни тузиш муҳим аҳамият касб этади. Бўлажак касб таълими бакалавр ўқитувчиларини тайёрлаш ўқув режасида чизма геометрия ва муҳандислик графикаси фанига жами 199 соат юклама берилган. Бундан 54 соати маъруза, 78 соати амалий машғулот ва 66 соати мустақил таълимга ажратилган. Бундан мақсад талабаларнинг билим, малака кўникмаларни эгаллашларида уларнинг чизиқларни, схемаларни ўқий олишларини, керак бўлганда тузишларини шакллантиришдан иборат. «Чизма геометрия ва муҳандислик графикаси фанидан: муҳандислик графикаси ва

проекциялаш асослари: геометрик моделлаштириш асослари, проекциялар ва проекциялаш турлари, комплекс чизма, чизмани қайта тузиш, тасвирлар (кўринишлар, қирқимлар, кесимлар) аксонометрик тасвирлар, сиртлар, сиртлар устидаги нуқта ва чизиқлар, сиртларнинг ўзаро кесишуви, деталнинг эскизи ва иш чизмалари, йиғиш чизмаларини ўқиш ва деталларга ажратиб чизиш, сиртларнинг ёймасини бажариш, ажралувчи бирикмаларни тасвирлаш (резбали, шлицали, шпонкали) ва ажралмайдиган бирикмалар, конструкторлик хужжатларнинг комплекси, давлат стандартлаштириш тизими, сиртларнинг ғадир-будурликлари, чекланишлар ва ўтқозишлар, узатмалар, йиғма бирликнинг йиғиш чизмасини чизиш ва схемалар ҳақида маълумотларни эгаллаш назарда тутилган.

Компьютер графикаси: Компьютер графикасининг техник воситалари, компьютернинг график воситаси, интерактив компьютер графикаси, программалаш воситалари, имконият структураси ифодаланган.

Талабаларга чизмаларни ўқиш ва тузишни ўргатиш учун уларда график билим элементлари билан танишишлари чизмаларни ўқишни ўргатишдан бошланади. Машғулотларда техник хужжатлар сифатида техник расмлар, эскизлар ва иш чизмаларидан фойдаланилди.

Чизмаларни ўқишга ўргатишнинг икки усули маълум. Биринчиси чизмага талабалар жавоб қайтариши лозим бўлган саволлар рўйхати илова қилинади. Саволлар талаба жавоб топиши учун чизмани ўрганишга, уни таҳлил қилишга мажбур бўладиган йўсинда тузилади. Иккинчи усулда эса муайян тартиб ва режа асосида чизмани ўрганишлари ҳамда унинг мазмунини таҳлил қилишларига асосланган бўлиб, бу иш қуйидаги босқичлардан иборат:

1. Чизма билан умумий танишиш.
2. Деталнинг асосий ёзуви ва габарит ўлчамларини: деталнинг номи, материали, тасвир масштаби, габарит ўлчамларини ўқиш.
3. Тасвирларни: тасвир таснифини, деталнинг умумий шакли, деталь элементларининг шакллари ўқиш.
4. Ўлчамлар, шартли белгилар ва ёзувларни: ўлчамлар ва уларнинг ўзгариши чегараларини, юзаларнинг ғадир-будурлигини, техник талаблар ва кўрсатмаларни ўқиш.
5. Компьютерда берилган мураккаб чизмаларнинг керакли қисмини яққол тасвирда кўра билиш, ҳаракат ва анимацияларни қўллаган ҳолда деталнинг тузилишини ўрганиш.

Чизмада предметнинг тасвири билан бирга технологик жараённи ташкил қилиш ва буюмни ишлаш учун керакли қатор қўшимча маълумотлар ҳам бўлади. Шунга кўра чизмани ўқишни ўргатиш – талабаларга фақат тасвирланган буюмнинг фазодаги шаклини тасаввур этишни эмас, балки уни тайёрлаш ва текшириш учун керакли барча маълумотларни аниқлашни ҳам ўргатишдир.

Талабалар чизма билан умумий танишишида унинг тузилмаси ҳақида тасаввур ҳосил қиладилар.

Чизмада тасвирларни ўқиш, ишнинг энг мураккаб қисмидир. Тадқиқотларнинг кўрсатишича, талабалар учун детал элементларининг

шакллари тушуниши умуман деталнинг шаклини тушунишига қараганда анча қийин ишдир. Талабалар деталь элементларининг шаклини тўлиқ ва тўғри тасаввур этишлари учун уларга чизмани муайян тизимда қилишни ўргатиш зарур.

Ўлчамлар, шартли белгилар ва остки ёки устки ёзувлар энг охирида ўқилади. Ўрганилаётган чизмалар давлат стандарти асосида чизилган бўлиши шарт.

Талабалар операцияларни тобора катта хажмда ўзлаштириш ва қийинроқ буюмларни тайёрлай бошлаши билан чизмаларнинг мураккаблиги ортиб боради.

Талабалар чизмани ўқиш малакаларини ўзлаштиришда чизмачиликда қабул қилинган шартли белгилар билан ҳам танишишлари керак. Бу чизмалар тузишни ўрганиш учун зарур.

Устахоналардаги машғулотларда чизмаларни тузиш одатда эскиз чизишдан иборат. Чизмаларни тузишни ўрганиш содда топшириқларни бажаришдан, чунончи, деталларни ўлчаш ва бу ўлчамларни тайёр чизмага кўйиб чиқишдан бошланади. Чизмалар тузишни ўргатишнинг бу усули самарали бўлиши учун ишлов бериш натижасида деталнинг шакли ўзгариши сабабли чизмага кўшимчалар киритишни, масалан, унда пармаланган ўйиқ ва ҳоказоларни акс эттиришни тавсия қилиш лозим. Кейинги топшириқларда талабалар олдига содда деталь ва унинг чизмаси билан танишишни, сўнг мустақил ҳолда шундай типдаги деталнинг чизмасини тузиш вазифаси кўйилади.

Бундай топшириқлар ўқув характериға эға бўлгани учун уларни бажаришға кўп тўхталмаслик керак. Талабалар амалий ишда фойдаланиладиган чизмаларни тузсалар, уларнинг фаоллиги ва меҳнат топшириқларига қизиқиши ортади.

Бу чизмалар айниқса моделлаштириш жараёнида зарурдир. Лекин бунда талабалар етарлича график ҳамда лойиҳалаш билим ва малакалари йўқлиги сабабли муайян қийинчиликларға дуч келадилар.

Хусусан лойиҳалаш бўйича билим ва малакаларни етишмаслиги яққол кўринади. Талабалар учун шаклнинг ўзини яратишдан кўра ўзлари хаёлан яратган шаклни қоғозға кўчириш осонроқдир. Кўриниб турибдики, чизмалар тузишға ўргатиш жараёни лойиҳалаш элементларини ўргатиш жараёниға боғлиқ экан.

Касб таълими факультети талабалари кўпроқ машина, машина деталлари ва механизмаларни, уларнинг кинематик схемаларини ўрганишларига тўғри келади.

Талабаларни машиналарнинг кинематик схемалари билан таништиришға катта аҳамият берилади, чунки тузилиши ва вазифаси жиҳатидан ҳар ҳил бўлган машиналарға умумий томонни ана шу схемаларда кўрсатиб бериш осон бўлади.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича кинематик схемалардан фойдланиш туфайли машиналарнинг тузилишини, уларнинг ростланишини, носозликларини топишни ўрганиш осонлашишини кўрсатади.

Талабаларга кинематик схемаларни ўқишга ўргатишни схемаларни улар тасвирлайдиган машина ва механизмлар билан таққослашдан бошлаш мақсадга мувофиқдир. Махсус тадқиқотлар кинематик схемаларни ўқиш ва тузишнинг қуйидагича изчиллигини тавсия этишга имкон беради:

Схемаларни ўқиш: машинанинг номи, вазифаси ва қаерда қўлланишини аниқлаш; унинг иш жараёнини тушунтириш; машина тавсияномасини ўқиб чиқиш ва деталларнинг вазияти, ҳаракатни узатиш усуллари ҳамда кетма-кетлигини аниқлаш;

Схемаларни тузиш: дастгоҳнинг иш жараёнини аниқлаш; ҳаракат манбаининг ва иш қисмларининг вазиятини аниқлаш; ҳаракат турларини аниқлаш; механик энергиянинг узатилиш усуллари ва кетма-кетлигини аниқлаш; кинематик схемаларнинг шартли белгиларидан фойдаланиб ҳаракат манбаи ёки етакчи валнинг, оралик валларнинг, етакланувчи валнинг, валлардаги деталларнинг нисбий жойлашувини уларнинг маҳкамланиши ҳамда ишлашини ҳисобга олган ҳолда кўрсатиб бериш; механизмдаги мавжуд узатмалар асосида валлар орасидаги график боғлиқликни кўрсатиб бериш; машина асосининг умумий кўринишини бериш каби тушунчаларни мустақил ижодий ўзлаштиришлари керак.

8-кўриниш

ТЕХНИК МОДЕЛЛАШТИРИШ ВА ЛОЙИХАЛАШ.

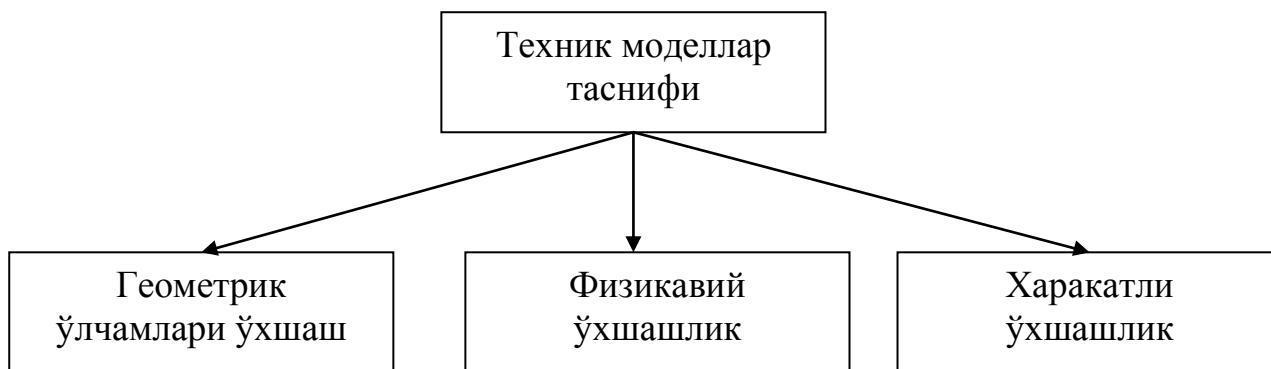
Педагогика олий ўқув юртларида техник моделлаш ва лойиҳалаш машғулоти учун кўпинча ўқув устахоналаридан фойдаланилади. Бу устахоналарда касб таълимининг ҳар қил ташкилий шакл ва методларидан фойдаланиш; техник маълумотлар бериш; тадқиқотчилик ва амалий фаолият малака, кўникмаларни шакллантириш ишларини амлга ошириш; техник билимларни, меҳнат усуллари, бажарилган ишлар сифатини назорат қилиш; эстетик дид ва меҳнат маданияти кўникмаларини, мустақил ишлаш қобилиятини шакллантириш; конструкторлик-технологик характердаги ижодий масалаларни ҳал қилиш, юксак даражадаги меҳнат интизомига ва меҳнат муҳофазаси талабларига риоя этиш учун маълум шарт-шароитлар яратилган бўлиши лозим.

Техник моделлаштириш жараёни бирор бир ноёб, қимматбаҳо хуллас кўп маблағ сарфланадиган иншоотлар, агрегатлар, машиналар ва ҳоказоларнинг моделини яратиш ҳисобланади. Одатда моделнинг ўлчамлари асл нусхага нисбатан анча кичик бўлади ва шунга кўра ундан арзонга тушади. Модель тузилиши жиҳатидан аслидан фарқланиши мумкин, лекин унда ишлаш жараёнида аслида содир бўладиган физик ҳодисалар кузатилиши керак.

Техник моделлаштириш жараёни учта асосий босқичдан иборат:

- модель ясаш учун техник ҳужжатларни (техник шартлар, чизмалар, технологияни) тайёрлаш, модель ясаш ва уни синаб кўришдан иборат.

Техникада ишлатиладиган моделлар 3 турга булинади. Бўлажак касб таълими ўқитувчилари мустақил фаолият олиб боришлари учун ушбу турларни билиши талаб этилади.

1 тур – геометрик ўлчамлари ўхшаш. Кўргазмали қурол мақсадида ишлатиладиган объектнинг ташқи қиёфасини англатади. Бундай моделлар талабаларни замонавий машина, механизмлар тизилиши, ишлаш мезонлари билан таништиради.

2 тур – физикавий ўхшашлик. Ўрганилаётган объектнинг ҳаракат динамикаси, ўзаро боғлиқлиги қонуниятлари, хусусиятлари ва ўхшашликларини кўрсатади.

3 тур – ҳаракат ўхшашлик. Тирик мавжудотларнинг ҳаракатларини моделлаштириш тушунилади. Бу турдаги моделларнинг аслига яқин бўлишни таъминлаш мақсадида кўп ҳолатларда улар тирик мавжудотлар, инсонларга ўхшаш қилиб яратилади.

Талабаларга техник моделлаштиришни ўргатиш жараёнида инсон ўз амалий фаолиятида табиат қонуниятлари ва ҳодисаларидан фойдаланишини кўрсатиб бериш, уларни замонавий ишлаб-чиқариш соҳалари билан таништириб чиқиш керак. Бунда талабаларнинг фан асослари бўйича олган билимларини устахонадаги амалий ишлари билан боғлаш керак.

«Техник моделлаштириш ва лойихалаш» бўйича амалий машғулотлар, деганда ўқув-меҳнат фаолиятининг изчил ташкил этилиши тушунилади. Бу фаолият ҳам жамоа, ҳам индивидуал иш турларини ўз ичига олади ва бу ишлар педагог томонидан ташкил қилиниб, бунда талабаларнинг ўқув материалларини фаол, онгли ва мустақам ўзлаштирилиши кўзда тутилади (17).

Талабаларнинг техник моделлаштириш жараёнидаги фаолияти асосан техник ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва модель ясашдан иборат бўлади. Шунинг учун энг аввал талабаларни чизмаларни ишлашга, технологик жараённи тузишга, моделнинг деталларини тайёрлаш ва уларни йиғишга жалб этиш учун энг қулай моделлар ясашни назарда тутиш лозим.

Талабаларга моделлаштиришни ўргатиш жараёнида объектларни тайёрлаш қуйидагича уч босқичда амалга оширилади:

- 1) мукамал техник ҳужжатлар бўйича;
- 2) қисқартирилган техник ҳужжатлар бўйича;
- 3) техник шартлар ёки ўз шартлари бўйича;

Моделлаштиришни ўргатишдаги биринчи босқичнинг хусусияти шуки, унда талабалар топшириқни бажариш учун барча бошланғич маълумотларни

тайёргина оладилар. Бу эса ана шу босқичда талабаларнинг ижодкорлиги учун ҳеч қандай шароит бўлмади дегани эмас. Чунки чизмалар, объектнинг техник шартлари ва технологик харита мавжуд бўлган тақдирда ҳам, талабаларнинг маълум даражада мусатақил ишлашига тўғри келади. Улар аввало техник хужжатларни тушуниб олишлари: чизмани ўқишлари ва технологияни ўрганишлари шарт.

Моделлаштиришни ўргатишнинг иккинчи босқичи талабалар топширикни бажариш учун керакли маълумотларни тўлиқ олмаслиги билан тавсифланади.

Улар ёрдамчи адабиётдан фойдаланиб, буюмнинг лойихасини, уни тайёрлаш технологиясини ишлаб чиқишга ва ҳоказоларга жиддий ёндашиб, мазкур маълумотларнинг бир қисмини мустақил ҳолда ўзлари топишлари керак. Қисқартирилган техник хужжатларда бир йўла ҳам чизмаларни ўқиш ва ишлаб чиқиш, ҳам лойихалаш ва технологик жараёни ташкил этиш вазифаларини назарда тутиш тавсия қилинади. Талабалар етишмайдиган маълумотларни шу тарзда топиш учун чизмачиликдан, шунингдек лойихалаш ва технологиядан олинган билимларни ижодий қўллашлари лозим.

Моделлаштиришни ўргатишнинг учинчи босқичи талабаларнинг ўз ижодий тасавури ёки буюмга қўйиладиган шартлар бўйича бажарадиган мустақил ишидир. Моделлаштиришда талабаларнинг индивидуал хусусиятлари фарқи айниқса яққол кўринади.

Бунда маълум даражада айрим талабаларнинг онгли мустақил таълим фаолияти билан шуғулланиши ҳар ҳил техник қурилмаларни лойихалаш ва тайёрлашга қизиқишлари сабаб бўлади.

Лойихалаш – асл нусхадаги машиналар, мосламалар, жихозлар ва ҳоказоларнинг чизмаларини яратишга қаратилган ижодий жараёндир. (9).

Лойихалаш билан шуғулланиш учун аввало кенг график ҳамда технологик билим ва малакаларга эга бўлиш керак. Шунингдек, буюмларнинг мустаҳкамлиги, аниқлиги ва ҳоказоларига оид мураккаб ҳисобларни бажариш имконини берадиган махсус лойихалаш билимлари ва малакалари ҳам зарур.

Талабалар техник моделлаштириш билан шуғулланишда буюмларни лойихалаш, тайёрлаш ва пардозлаш бўйича қуйидаги ишларни бажарадилар:

1. Лойихаланадиган буюмнинг вазифаси ва қўлланиши билан танишиш;
2. Буюмдан фойдаланиш ва уни тайёрлаш жараёнига асос бўладиган физик, кимёвий ва бошқа жараёнларни аниқлаштириш;
3. Умумтехник ва қўшимча адабиётларни ўрганиш, қўйилган вазифани ҳал қилинишининг энг яхши вариантини танлашда улардан фойдаланиш;
4. Буюмнинг бир нечта эскиз вариантларини тайёрлаш ва улардан энг яхшисини танлаш;
5. Буюмнинг техник лойихасини ишлаб чиқиш;
6. Буюмга ишлов бериш технологиясини ишлаб чиқиш;
7. Айрим деталларни, узеллар ва умуман буюмни тайёрлаш ҳамда ростлаш;
8. Буюмнинг камчиликларини аниқлаш ва бартараф этиш;
9. Буюмни пардозлаш;
10. Буюмни тайёрлашга доир ўқув-техник хужжатларга тузатишлар киритиш.

МАЪРУЗА ТАЙЁРЛАШ.

Олий ўқув юртларида ўқитиш жараёнида таълим беришнинг турли шакл ва методларидан фойдаланилмоқда. Таълимнинг асосий шакли эса маъруза ҳисобланади. Маъруза тайёрлаш анча мураккаб ва кўп меҳнат талаб қиладиган иш. Бўлажак касб таълими бакалавр ўқитувчилари «Касб таълими методикаси» фанида, педагогик амалиёт жараёнида маъруза тайёрлашларига тўғри келади.

С. И. Архангельскийнинг таъкидлашича, маъруза ўқитувчиси шахсининг барча бойлиги: онги, ҳиссиёти, иродаси, туйғуси, эътиқоди орқали талабалар ички дунёси билан мулоқотда бўлишининг энг самарали, жонли шаклидир. (11)¹

Маъруза вақтида ҳам, ҳар турли амалий машғулотларда ҳам, асосий эътибор талабаларнинг мустақил фикр юритишини ривожлантириш, билим ва малакасини оширишга қаратилган бўлади.

Маъруза олий ўқув юртлари аудиторияларида энг кўп қўлланадиган дарс шакли ҳисобланади. Маъруза – дарслик, ўқув қўлланмалари ва бошқа манбалардаги материалларни қайта баён қилиб беришдан иборат бўлиб қолмасдан, балки ўқитувчининг аниқ бир соҳа бўйича шахсий, илмий – педагогик, ижодий изланишларини ҳам ўзида жамлаши лозим. Етук маъруза ўқувчи ўқувчига маърузага вақтинчалик деб қарамасдан, балки мунтазам равишда унга тайёрланиб бориши, маърузани қайта ишлаб, тўлдириб ва мукаммаллаштириши лозим.

Ҳар бир ўқитувчи маъруза тайёрланишда ушбу мавзуга таалуқли бўлган кўпгина материалларни қамраб олишга ҳаракат қилиши керак. Сўнгра ҳар бир соҳанинг дарслик ва қўлланмалар, монография ва илмий мақолалар, журнал ва газеталар материаллари, тарихий ёзма ёдгорликлар ва бадий асарлар, радио ва телевидение, Интернет каби аниқ материаллар манбаларидан фойдаланилади.

Маърузада ҳал қилинадиган асосий вазифалар қуйидагилардан иборат:

- илмий билимлар муайян миқдори баён қилинади;
- талабаларга фан ва тадқиқотларнинг методологияси таништирилади;
- ўқув фаолияти ва ўқув машғулотларининг барча турлари орасидаги методик алоқалар кўрсатилади. (11)¹

Бўлажак ўқитувчиларга ўқиладиган маърузаларнинг йўналиши ва уларни талабалар қабул қилиб олиши турлича тавсифда бўлади. Бу талабаларни дастлабки умумий билимларига, яъни умумий ўрта мактабларида эгалланган билим кўникма ва малакаларга, уларга таълим берган ўқитувчиларнинг маҳоратига боғлиқдир.

Маъруза аудиторияда алоҳида фанлар бўйича ўтказиладиган умумий машғулотларнинг камида 50 % ни ташкил этади. Баъзи фанларда эса маъруза 60 – 65 % га бориб етади. Касб таълими факультетининг барча йўналишлари ишчи ўқув дастурларини кузатганимизда айрим фанлардан: яъни ўзбек (рус) тили, чет тили, Жисмоний тарбия ва спорт, касб таълими практикуми фанларидан

маъруза соатлари берилмаганлигини, барча соатлар амалий машғулот тарзида олиб борилишини кўришимиз мумкин.

Маърузада баён қилинган материаллар талабаларнинг дунёқарашини кенгайтириш, аввало қизиқарли, ҳаётга боғлиқ, аниқ ва ишончли далиллар билан бойитилган бўлиб, у замонавий маърузага қўйиладиган барча талабларга жавоб бериши лозим. Маъруза машғулотларида турли одатий кўргазмалар, қуроллар; назорат варақалари, схемалари, жадваллар, моделлар, материаллар, хариталар, замонавий кўргазмалар, қуроллар; ўқув телекўрсатувлар, ўқув кинофильмлар режалаштирилган дастурлар, мультимедиа воситалари, электрон дарсликлар, диопозитивлардан фойдаланилган ҳолда олиб борилади. Бундай шакллар қўлланганда, талабалар тез чарчамайдилар ва уларнинг фаоллиги сақланади.

Ўқитувчи маъруза ўқиш мобайнида талабаларга мавжуд материалларни етказиш билан бирга, уларга баъзи вазифаларни бериб, кутубхона, лаборатория ва архивларда ишлаш учун йўлланма бериши ҳам керак.

«Маърузанинг дидактик мақсади, ўқитиш жараёнидаги ўрни, ахборотларни баён қилиш методларига кўра ўзига хос хусусиятларга эга бўлади.

Дидактик мақсадига (йўналганлигига) кўра кириш, тематик ва умумий – якуний маърузалар фарқланади.

Кириш (муқаддима) маъруза курс (бўлим, мавзу) нинг илм – фан тизимидаги ўрни, ушбу материални амалиётда қўллаш имкониятлари, курс (бўлим, мавзу) мазмунини ўрганиш методлари очиқ берилади. Бундай маърузанинг муҳим хусусияти шундаки, унда ўқитувчи асосий масаланинг у ёки бу томонларигагина тўхтатилади, бу масалалар кейинчалик албатта деталма – деталь ёритиб берилади.

Тематик маърузалар айниқса кенг тарқалган. Бундай маъруза у ёки бу мавзуга бағишланган бўлиб, унда фактлар таҳлиллар, хулосалар мазмуни баён қилинади ва аниқ илмий қоидалар исботланади.

Умумий – якуний маъруза аввал ўрганилган материалларни қайтадан умумлаштиришга қаратилган бўлади. Унинг мазмуни баён қилинган мазмунга ўхшамайди, балки талабалар томонидан ўзлаштирилган ахборотларни юксак абстракция (мавҳумлаш) босқичида тизимга туширилади. Бундай маърузалар талабалар билимини чуқурлашишида ва ўқув фани методологиясини яхши тасаввур қилишда алоҳида аҳамиятга молик бўлади»(11)¹

10-кўриниш

ТЕХНИК ИЖОДКОРЛИК

Техник ижодкорлик фаолиятининг асосий мақсади ва вазифаси бўлажак касб таълими ўқитувчиларига умумтаълим мактабларида, академик лицей ва касб - ҳунар коллежларида, синфдан, мактабдан ташқари ўқув муассасаларида ўқувчилар ижодий фаолиятини ташкил қилишнинг илмий – методик асосларини ўргатишдан иборатдир (17)¹. Улар қуйидагилардан иборат:

- талабаларнинг касбий тайёргарлиги жараёнида техник ижодкорлигига оид билимлар тизимига эга бўлиш;

- техник ижодкорликнинг ташкилий ва иқтисодий асослари билан таништириш;
- кашфиёт, ихтирочилик, рационализаторлик ва патентлаш асослари бўйича тушунчаларга эга бўлиши;
- техник масалаларни ечиш метод ва усулларидан фойдаланиш кўникмаларини ҳосил қилиш;
- техник ижодкорлик объектлари учун техник хужжатларини тузиш;
- мустақил равишда техник объектларни ва уларнинг моделларини лойиҳалай олиш;
- техника бўйича аудиториядан ташқари машғулотлар учун мослама, дастгоҳ ва бошқа жиҳозларни мустақил лойиҳалай олиш;
- Республикамиз ўқувчилари техник ижодкорлиги фаолиятини ҳозирги ҳолати ва уни такомиллаштириш истиқболини тушуниш;
- ўқувчиларни ижодий фаолиятга жалб қилинишининг асосий методларини билиш;
- техник ижодкорлик тўғараклари фаолиятининг мазмуни, ташкилий асослари, техник объектларни илмий асосда танлай олиш;
- тўғаракларни ўқув моддий – техник баъзасини ташкил қила олиш;
- синфдан ва мактабдан ташқари ўқув машғулотларида техник ижодкорликни методик асосларини билиш;
- ўқувчиларнинг ижодий фаолиятига тегишли бўлган оилавий ва оммавий тадбирларни ташкил қилиш ва ўтказишни илмий асосларини билиш керак.

Талабаларнинг техник ижодкорлигини ташкил қилишда икки ўзаро боғлиқ вазифани эътиборга олиш зарур. Уларнинг биринчиси талабалар ижодкорлик фаолиятида мустақил фикрлашни ривожлантириш, билимларни эгаллашдаги интилувчанлиги, илмий дунёқарашини шакллантириши билан; иккинчиси - ўзлаштирилган билимларни таълимда ва амалий фаолиятда мустақил қўллай олишга ўргатиш билан белгиланади.

Техник ижодкорлик талабалар эгаллаётган билимларининг мустақамлиги ва мукамаллигини таъминлаш, уларда фаол ҳамда мустақил фикрловчи шахс хислатларини шакллантириш, ақлий қобилиятларини ривожлантиришга хизмат қилувчи фаолият тури ҳисобланади. Бу ҳолат, айниқса бўлажак меҳнат ва касб таълими ўқитувчиларининг фан асосларини ўзлаштиришда, кейинчалик бу жараёнга бевосита раҳбарликни амалга оширишда ижодий ишлар шакллари ишлаб чиқишда муҳим аҳамият касб этади.

Ижодкорликка бўлган эҳтиёж психофизиологик жиҳатдан қаралганда, ўз ривожланишида бир нечта босқичларда амалга ошади. Булардан биринчиси хавас - эҳтиёжнинг энг содда шакли бўлиб, инсон томонидан онгли бошқарилади. Иккинчи, нисбатан юқорироқ ривожланиш босқичи бўлган хоҳиш ҳам инсон томонидан онгли бошқарилиб, у шахснинг маълум буюм ёки ҳодисага нисбатан муносабатлари мажмуасини ифода қилади.

Учинчи, энг мураккаб босқич бўлган қизиқиш хоҳиш ва у билан боғлиқ бўлган тушунчалар асосида юзага келади. Қизиқиш ҳаётдаги ташқи таъсирлар, шахс фаолияти ҳамда таълим – тарбия жараёни таъсирида шаклланиб боради. Бу ҳолатлар психологик омиллар - диққат, идрок, тушунча, хотира, фикрлаш, сезги, фаоллик ва ирода хислатларига сезиларли таъсир кўрсатиб, шахснинг шаклланишида алоҳида муҳим аҳамият касб этади.

Талабаларнинг фаоллиги уларнинг мустақиллиги билан тиғиз боғланган. Бу тушунчалар бир – бирини тўлдиради, чунки мустақил ҳаракатларнинг ўзидаёқ шахснинг фаоллиги намоён бўлади, аксинча фаоллик кўпинча мустақил ҳаракатларни тақозо қилади.

Талабаларнинг ижодий фаоллиги ривожланиши шахснинг ўрганилаётган нарсга ва ҳодисалар моҳиятига чуқур кириб боришга интилиш ва билиш фаолиятига янгилик ва ижодийлик унсурларини олиб кира олиши қобилияти билан характерланади.

Билиш мустақиллиги қуйидаги белгиларга эга:

- мустақил фикрлай олиш ва унга интилиш;
- янги вазиятларда мўлжални ола билиш, янги вазифаларни ечишга ўз ёндашувини топа билиш қобилияти;
- ўзлаштирилаётган билимларни нафақат тушунишини исташ, балки уни қўлга киритиш усуллари топиш;
- бошқа ишларни баҳолашда танқидий ёндашув;
- ўз ҳукмларининг эркинлиги. (11)¹

Б. П. Есипов мустақил ишларни билимларни излаб топиш, малака ва кўникмаларни мустаҳкамлаш, билимлардан янги шароитларда фойдалана олиш, билимларни амалий қўллаш каби дидактик вазифалар билан боғлайди. (13)¹

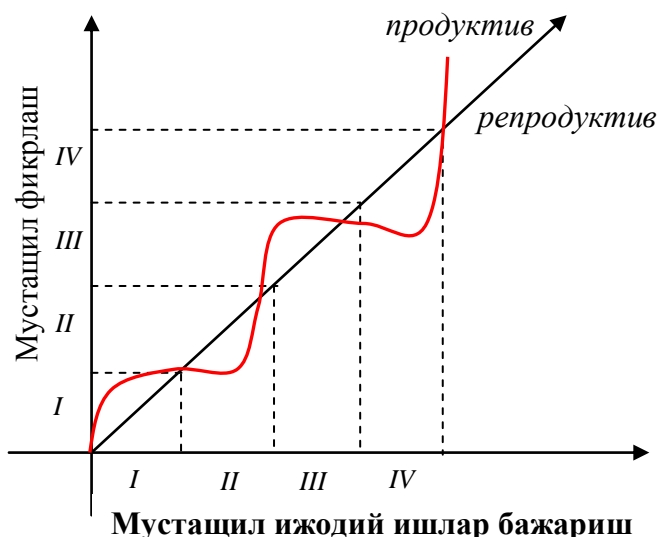
Техник ижодкорлик янги муаммоларни ечишдан, расмийлаштиришгача бўлган даврни амалга оширишда, ундаги жараёнларнинг тизимлилиги, узвийлиги ҳамда аҳамиятига боғлиқ ҳолда мустақил фикрлаш жараёни ва мустақил ижодий иш бажариш жараёни турли даврларда амалга ошади.

Талабалар эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакаларни продуктив, репродуктив билиш фаолият соҳаларида турли даврларда ўрганиб чиқишимиз мумкин.

Продуктив билиш фаолияти – у фаолиятнинг шундай намунасики, у турли тоифадаги ижодий вазифаларни ҳал қилишга қаратилган. Продуктив билиш фаолиятининг турларидан бири эвристик фаолиятдир. Эвристик фаолият талабаларнинг мустақил ишлари билан бирга амалга оширилади.

Репродуктив билиш фаолияти – бу фаолият билимларни амалий ва ижодий фаолиятда пировард натижада қайта ишлаб чиқиш билан боғлангандир. Билиш фаолиятининг бу намунаси билимларни ўзлаштириш, уларни ижодий ишда қўллаш, ўқув фаолиятининг турли усуллари эгаллашни қамраб олади. (11)¹.

Талабаларнинг ижодий ишни амалга ошириш жараёнларини схемада

кўриб чиқамиз.

Муштақил ижодий фаолият давлари асосида продуктив ва репродуктив хусусиятлари алмашинувига боғлиқ бўлган 4 та даврни ажратиб олдик.

Биринчи даврда. Муштақил фикрлаш фаолияти продуктив хусусиятга эга бўлади, бунда мавжуд муаммони англаш, идрок қилиш, ечимини топишга эҳтиёж сезиш жараёни боради. Муштақил ижодий ишлар бажариш жараёнида аниқ мақсадлар белгилаб олинади. Муштақил иш бажаришнинг хусусиятлари аниқлаб олинади.

Иккинчи давр. Муаммо ечимини топишга ўтилади. Бунда муштақил изланувчининг билиш, кўникма ва малакаси қанчалик кўп бўлса, бу жараён шу қадар кам вақт талаб қилади. Бу даврнинг узвийлиги ва узлуксизлиги, изланувчининг қай даражада интеллектуал билимга, тадқиқотчилик тажрибасига, дунёқараш кенглигига, изланувчининг мутахассислигига боғлиқлигига, муаммони ечишда қўлланиладиган воситалар ва ҳолатлар таҳлил қилинади. Муштақил ижодий ишлар бажариш тизими ишлаб чиқилади. Ушбу ишларни бажаришда лозим бўладиган материаллар тайёрлаб кўйилади.

Учинчи давр. Муаммо ва натижа ўзаро боғланади ва техник ечим йўллари таклиф қилинади. Ушбу давр муаммони ечишнинг энг аҳамиятли даври бўлиб, бунда муаммони ечиш йўллари, шакллари, методлари ва воситалари ўрганиб чиқилади, ҳамда амалда синаб кўрилади. Ечим ижобий натижа берса, унинг амалиётга тадбиқ қилинишига асос яратилади ёки аксинча ечим қутилган натижани бермаса у инкор қилинади. Муштақил ижодий ишлар бажариш тизими ишлаб чиқилади. Муштақил ишлар керакли усул ва воситалар ёрдамида бажарилади.

Тўртинчи давр. Ушбу репродуктив даврда таклиф этилаётган ечимни асослаш учун ҳисоблаш ва тажриба – синов ишлари бажарилиб, техник ечимни ишлаб чиқишнинг учинчи даврида амалга оширилган ишларнинг натижасида назарий ва амалий исботлаб берилади. Олинган натижалар таҳлил қилинади ва керакли хулосалар чиқарилади. Муштақил ижодий ишлар бажариш тузилмаси ишлаб чиқилади ва керакли тузатишлар киритилади.

МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

Масофавий таълим тизими анъанавий таълим тизимини амалга оширишда муаммоларга дуч келинган ёки шарт – шароит ушбу жараёни тақозо қилганда қўлланилади. Бу жараён маълум муҳитда таълим самарадорлигини оширишга замонавий технолониялардан етарлича фойдаланишга замин яратади.

«Масофавий таълим» тушунчаси фанга 90 – йиллардан кириб келган. «Масофавий таълим» тушунчаси рус ва инглиз тилларида турлича талқин қилинмоқда. Инглиз тилида «Масофавий таълим» (distant education) «Масофада ўқитиш» (distant learning) каби вариантларда ҳам қўлланилади. Телекоммуникациялардан фойдаланган ҳолда ташкил этишни эса (tele training) деб юритилади.

Педагогик адабиётларда «Масофавий таълим» тушунчаси ўқув ахборотларини таълим олувчи масофада туриб, етказиб беришни таъминловчи (сунъий йўлдош, телевидение, компьютер тармоқлари ва бошқалар орқали) янги ахборот технологияларидан фойдаланишга асосланган махсус таълим хизматлари тўплами сифатида эътироф этилган.

Тадқиқотчи Д. Сайфуров масофавий таълимга куйидагича таъриф берган ва ўқитишнинг кундузги турига нисбатан афзалликларини таҳлил қилиб ўтган:

«Масофавий таълим – бу телекоммуникация воситалари ёрдамида ўқитиш бўлиб, бунда таълим жараёнини бир – биридан узоқда жойлашган таълим субъектлари (ўқувчилар, талабалар, педагоглар) амалга оширадилар.

Масофавий таълим афзалликлари:

- тезкорлик – фазо ва вақт бўйича тўсиқларнинг йўқлиги, янги долзарб ахборотларни олиш, тез тескари боғланиш;

- ахборот таълимий мотивларининг ортиши (тармоқдаги ахборотлар);

- коммуникацион – таълимнинг потенциал иштирокчилари сонининг ортиши;

- педагогик – таълимнинг янада кўпроқ мотивлашиши, индивидуаллашиши, интерактив (таълим иштирокчилари ўзаро таъсирининг фаолланиши, тескари боғланишнинг мавжудлиги) бўлиши;

- психологик - ўқувчи (талаба)ларнинг ўз - ўзини намоён этиши учун янада яхшироқ ҳиссий – психологик шароитлар яратилиши, тўсиқларнинг бартараф этилиши;

- иқтисодий – таълим учун сарф - ҳаражатларнинг камайиши;

- эргономик - машғулотлар вақтининг ўзлаштириш суръати ва мақбул график бўйича тақсимланиш» (18)¹

Масофавий таълим жараёнини ташкил этиш турли хусусиятларга асосланган ҳолда олиб борилади.

1. Таълим жараёнини бошқариш хусусияти асосида:

Бунда мустақил – индивидуал таълим олувчи учун ўқитувчи - раҳбар томонидан мунтазам маслаҳат бериб турилади. ўрганилаётган билим

даражасини назорат қилиш учун тестлар, сўровномалар асосида баҳолаб борилади.

Мустақил – индивидуал таълим жараёнида талаба ўқитишнинг қулай шакллари ва турли воситаларидан фойдаланилади.

2. Таълим жараёни мақсадга кўра: Ушбу турда таълим самарадорлигига эришишга бўлган эҳтиёждан келиб чиққан ҳолда ўқув жараёнлари ташкил қилинади. Бунда керакли натижага эришишда лозим бўладиган барча жараёнлар мустақил таълим олишга қаратилади.

Масофавий таълим жараёнида эгалланиши лозим бўлган барча маълумотлар аниқ ифодаланишига эришиш лозим.

3. Масофавий таълимнинг ўқитиш мазмуни асосида:

Масофавий таълимни ташкил этишда фойдаланиладиган таълим ресурсларини танлаш, уларни таҳлил қилиш қабилар асосида тузилади. Мустақил таълим олишда масофавий ўқитишнинг турли хил даражалари аниқлаб чиқилади. Ҳар бир таълим олувчининг ички шарт – шароити ва имконияти даражасидан келиб чиққан ҳолда мос келувчи масофавий ўқитиш даражаси тавсия этилади.

4. Масофавий таълимни педагогик технология асосида:

Масофавий таълим олишда талабалар мустақил ижодий, онгли фаолият билан шуғулланиладилар. Улар мустақил билим олиш жараёнида лозим бўладиган педагогик технологиялардан, усуллардан, воситалардан фойдаланган ҳолда таълим самарадорлигига эришиш учун барча имкониятларни ишга солади. Керак бўлган ҳолларда қўшимча материаллар ҳам ёрдамчи восита сифатида татбиқ қилинади.

5. Масофавий таълимнинг ташкил этишда таҳлилий ёндашув:

Талабаларга берилган материалларни улар қай даражада эгаллаганликларини аниқлаш, таҳлил қилиш асосида белгиланади. Талабаларнинг берилган материални изчил, тизимли, аниқ кетма – кетлик асосида, етарли шарт – шароитларни ҳисобга олган ҳолда ёндашуви назарда тутилади. Бунда берилган маълумотлар элементар тарзда бўлиб - бўлиб ўрганилади ва ҳар бир бўлак бўйича назорат – текширув ишларини олиб бориш йўлга қўйилади.

6. Масофавий таълимни ташкил қилишда тескари алоқа асосида:

Ушбу турда олинган маълумотлар қайта ишланган ҳолда таълим олувчи томонидан қабул қилинади ёки берилган манбага қайтарилади. Умумий таҳлиллар асосида маълум хулосалар, тушунилмаган маълумотлар қайта алоқа асосида жўнатилади. Бу босқични амалга ошириш учун компьютер технологияларидан фойдаланиш яхши натижалар беради.

7. Масофавий таълимни ташкил этишда назорат қилиш асосида:

Талабаларнинг эгалланган билимларини масофадан туриб маълум назорат шакллари ва усуллари ёрдамида баҳолаш. Олинган натижаларни таҳлил қилиш асосида керакли хулосаларга келиш. Ушбу натижалар асосида масофавий таълим дастурларига керакли ўзлаштиришлар, янгиликлар киритиш.

Ушбу масофавий таълимни ташкил этиш турлари асосида олиб борилган ўқитиш жараёнлари мустақил таълим олишда ўз самарадорлиги билан ажралиб туради.

Педагог олим У. Бегимқулов масофавий таълим олишнинг педагогик асосларини қуйидагича тадқиқ қилади:

1. Ўқув жараёнининг марказида ўқувчининг мустақил билим олиш фаолияти (ўқиш, ўқитиш эмас) туради.

2. Ўқувчи билимларини мустақил эгаллаш, турли ахборот манбалари билан ишлаш ва улардан фойдаланиш малакасига эга бўлиши муҳим ҳисобланади.

3. Билимларни мустақил эгаллаш пассив характерга эга бўлмаслиги, аксинча ўқувчи фаол билим фаолиятига жалб қилиниши керак.

4. Ўқувчиларни компьютер тармоқлари орқали ўқитиш янги педагогик технологияларни талаб этади. Бундай педагогик технологияларга ҳамкорликда ўқиш, лойиҳалар методи, муаммоли ўқитиш методларини келтириш мумкин.

5. Масофавий ўқитиш ўқувчининг ўқитувчи билан фаол мулоқотидан ташқари, бошқа ўқувчилар билан ҳам мулоқотини назарда тутати.

6. Назорат тизими доимий характерга эга бўлиши ва тезкор тесқари алоқага, тестдан ўтказиш автоматик тизимига асосланган бўлиши керак. (19)¹

Масофавий таълимнинг асосини мустақил таълим ташкил қилганлиги учун ҳам талабаларда ижодий тафаккур ривожланиб боради. Масофавий таълимда ўқув жараёнининг муддати қатъий белгиланмайди. Назорат ишларини бажариш ва жавоб йўллашни талаба ўзи мустақил, ўзига қулай вақтда бажаради. Ушбу масофавий таълим самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

«Педагог олим Н. А. Муслимов масофавий таълимни ташкилий – методик моделларини қуйидаги асосда ташвиқ қилади: Корреспондентлик таълими, Кейс технологияси, Радио – телевизион таълим, Тармоқли ўқитиш, Мобил технологияси» (8)²

Масофавий таълимни қандай ташкил қилишдан қатъий назар барчасида мустақил фаолият юритиш лозимлиги аниқдир.

Масофавий таълимни ташкил қилишда бир - қанча воситалардан фойдаланиш мумкин. Ушбу воситалардан амалий жиҳатдан фойдаланиш масофавий таълим самарадорлигини оширишда муҳим омил ҳисобланади.

Қуйида Н. А. Муслимовнинг масофавий таълим воситаларини аниқлаганини кўришимиз мумкин:

1. Электрон дарсликлар.

2. Тармоқ ўқув – методик қўлланмалари.

3. Оддий ва мультимедиали вариантлар асосида компьютер таълими тизимлари.

4. Аудио ўқув – ахборот материаллари.

5. Видео ўқув – ахборот материаллари.

6. Лаборатория практикулари.

7. Узоқ масофадан уланувчи тренажёрлар.

8. Узоқ масофадан уланувчи маълумотлар ва билимлар баъзаси.

9. Масофадан уланувчи электрон кутубхона.
10. Эксперт асосидаги таълим тизими (8)'.

12 - кўриниш

ДАРС ТАҲЛИЛИ

Дарс жараёнларини таҳлил қилиш бўлажак ўқитувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларининг шаклланишида муҳим аҳамият касб этади. Дарсларни таҳлил қилиш жараёни «Касб таълими методикаси» фанида ўргатилади. Дарсни таҳлил қилишда бир қанча маълумотлар, дарс бориши, дарс ютуғи, дарс камчилиги ва фикр мулоҳазалардан иборат бўлади.

Дарсни таҳлил этувчи бўлажак ўқитувчининг кузатаётган фанни яхши билиши, билим даражаси ва таҳлил этиш малакасига эга бўлиши таҳлилнинг мазмуни, методик жиҳатдан тўғри, сифатли бўлишида муҳимдир.

Дарс таҳлили ўзаро узвий боғланган қуйидаги қисмларни ўз ичига олади:

- ўқув материали мақсади ва мазмунини таҳлил этиш;
- талабанинг ўқиш, ўзлаштириш фаолиятини таҳлил этиш;
- ўқитувчининг педагогик маҳоратини ташкил этиш;
- ўқитувчи ва талабанинг бевосита иштирокида нарса, воқеа ва ҳодисани таҳлил этиш;

- ўқув материални содда таҳлил этиш;

- таълимнинг турларини таҳлил этиш;

- таълим методлари ва шакллари таҳлил этиш;

- таълим жараёнида фойдаланиладиган воситаларни таҳлил этиш;

Қуйида биз юқоридаги асосий қисмлардан айримларига тўхталиб ўтамиз.

Ўқув материали мақсад ва мазмунини таҳлил этиш:

1. Ўқув материалининг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадларини таҳлил қилиш.

2. Ўқув материалининг мантиқий тугалланган қисмларининг мураккаблиги таҳлил этилади.

3. Ўқитувчи бераётган маълумот таҳлил қилинади.

4. Талабаларнинг ўзлаштириш даражалари таҳлил қилинади.

Талабанинг ўқиш, ўзлаштириш фаолиятини таҳлил этиш:

1. Талабаларнинг интизомини таҳлил этиш;

2. Талабаларнинг ўқув материални ўзлаштиришлари учун ўқув мазмунининг осондан мураккабга ўзгариб боришини таҳлил этиш;

3. Талабанинг ўтилаётган мавзуга муносабатини таҳлил этиш;

4. Талабаларнинг ижодий фикрлаш фаолиятларини таҳлил этиш;

5. Ўқитувчининг талабага нисбатан талабчанлиги, унга таъсир этиш даражасини таҳлил этиш.

Ўқитувчининг педагогик маҳоратини таҳлил қилиш: ўқитувчининг ўқитиш фаолияти, ўқув ишларини бажариш, талабаларни маънавий - ахлоқий тарбиялаш, янги педагогик технологиялардан фойдаланиш, талабаларнинг дунёқарашини ривожлантириш жараёнини таҳлил қилади.

Ўқитувчи ва талабанинг бевосита иштирокида нарса, воқеа ва ҳодисани таҳлил этиш: Талабанинг ўқув жараёнида ўзини тутиши, ҳатти - ҳаракати, муомиласи, интизоми таҳлил қилинади ва ҳ.

Таълим методлари ва шакллари таҳлил этиш:

а) ўқитувчи қўллаётган методнинг ўқув материалнинг характериға мослиғига;

б) дарсда кўргазмалар қуроллардан фойдаланишга;

в) амалий ишларнинг адабиётлар билан мустақил ишлашнинг ташкил этилишиға, мустақил ишларни бажаришдаги талабалар фаолиятиға эътибор бериледи.

Дарсни кузатиш, уни таҳлил этишға тайёргарлик кўриш ва таҳлил қилиш, асосан беш босқичда амалға оширилади:

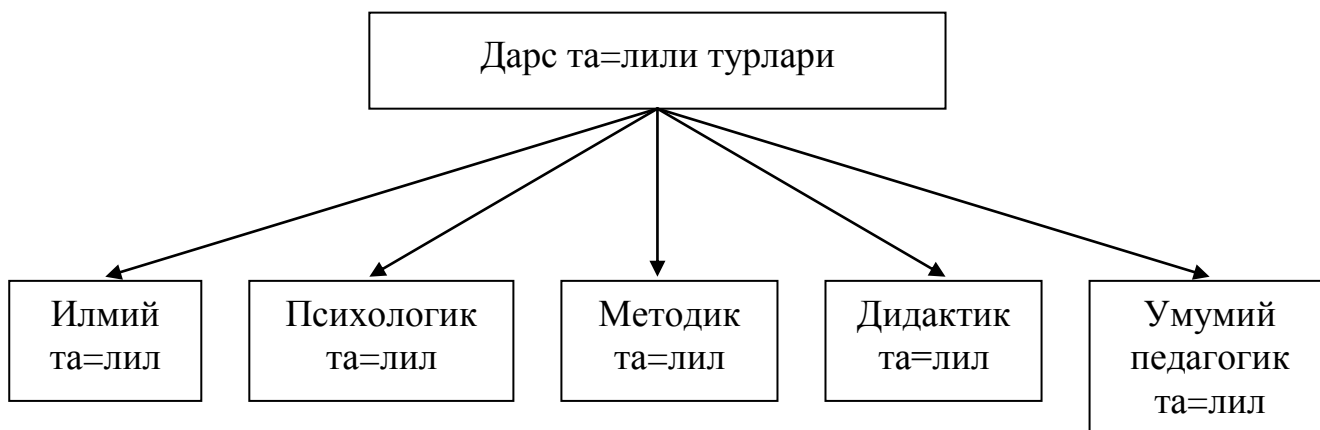
1. Ўқув муассасаси раҳбарлари билан келишилган ҳолда таҳлил қилинадиган дарс, кузатиш муддати белгиланади.

2. Ўқув режаси, ўқитувчининг дарс учун тузган маъруза матни, дарслик, ўқув – методик қўлланма ва қўшимча материаллар билан танишилади, ўқитувчининг шахси ва характери ўрганилади.

3. Аудиторияда дарс жараёни кузатилади ва зарур фикрлар «Дарс таҳлили дафтари»ға ёзилади.

4. «Дарс таҳлили дафтари» даги ёзувларни ўқиб чиқиб, улар мукамаллаштирилади ва умумлаштирилади, шу асосда суҳбатда айтиладиган фикрлар белгиланади. Гуруҳ журнали, талабаларнинг ёзма назорат ишлари, дафтарлари, ўқитувчининг фаолияти ҳақидаги фикрлар, ўқув муассасаси раҳбарлари томонидан кузатилган дарс таҳлили материаллари ўрганилади, баъзи далиллар таққосланади.

5. Дарсни кузатиш жараёнида туғилган фикр, хулосалар ҳақида оғзаки таҳлил этилади, ўқитувчига маслаҳатлар бериледи. Мазкур дарс юзасидан билдирилган фикрларға ўқитувчининг шахсий муносабати сўралади сўнгра дарс ҳақидаги фикрлар яқунланади.

1. Илмий таҳлил.

Бу таҳлилда талабаларга берилаётган билимларнинг илмий – назарий жиҳатдан тўғрилиги, мукамаллиги ҳамда талабалар бажараётган мустақил ишнинг мукамаллиги ва унинг аниқ мақсад томон йўналиши ўқув предмети хусусиятлари асосида аниқланади. Дарсни илмий жиҳатдан таҳлил қилишда асосан қуйидагиларга эътибор бериш талаб этилади:

а) коида ва таклифларнинг, рақамларнинг тўғри баён этилиши ва тўғри кўрсатилишига;

б) ўқитувчининг мавзуга илмий ёндошишига;

в) фан тарихи ҳақида бераётган тушунчаларига;

г) ўқитувчининг хулосалари, якуний натижаларига, уларнинг илмий жиҳатдан тўғри, мукамаллигига;

д) дарслик материалларини қўшимча адабиёт материаллари билан бойитилишига, талабалар бажараётган лаборатория ва мустақил ишларнинг мақсадга мувофиқлигига;

е) ўқув предметининг ўзига хос хусусиятларининг ҳисобга олинишига; ва х.

2. Психологик таҳлил.

Дарсни таҳлил этаётган бўлажак ўқитувчининг олдида хилма – хил психологик талаблар ҳам қўйилади. Дарсни таҳлил этувчи дарсни ўтишда ўқитувчининг талаба қобилиятини тарбиялашига, унда иродавий фаолликни юзага келтириш ва ривожлантириш учун қўлланган усулларга талабанинг тасаввур этиш ва ижод этишида зарур ҳисобланган ҳаёл фаолиятига қандай муносабатда бўлганлигига аҳамият беради. Психологик таҳлил талаба ва ўқитувчининг қобилияти, қизиқиши, темпераменти, характери хусусиятлари, идрок, диққат кабиларни ўрганиш билан характерланади.

Психологик таҳлил этувчи дарсни ўқитувчи ва талаба фаолиятини таълим – тарбиянинг такомиллашган психологик асосларига суянишни, талабаларнинг ўқув ишлари ва дарс жараёнидаги ҳулқий, психологик ҳолатларини ўрганади.

3. Методик таҳлил.

Ўқитувчининг дарсни баён қилишда фойдаланган методларининг афзаллик томонларини таҳлил қилиш. Таҳлил этувчи дарс методининг қимматини белгилашда дарсда қўлланилган методларнинг қуйидаги талабларга жавоб беришини инобатга олиши керак:

1) тушунтиришнинг содда ва равонлиги;

2) тушунтириш учун қулай, осон имкониятлардан фойдаланиш;

3) талаба ақлий фаолиятини фаоллаштирувчи воситалардан тўла фойдаланиш;

4) дарслик материалининг қўшимча материаллардан фойдаланилган ҳолда талаба онгига етказилиши;

5) талаба эҳтиёжи ва талабанинг имконияти ҳисобга олиниши;

6) мустақил иш бажаришни талабанинг интеллектуал қобилиятини ҳисобга олган ҳолда уюштириш лозим.

Дарс мақсади ва воситаларининг таҳлили, дарс таҳлилига киришдан олдин ўқитувчининг маъруза матни, унда акс эттирилган дарснинг мақсади ва дарсда қўлланиладиган зарур воситалар билан мукамал танишишдир. Масалан ўқитувчининг мавзуни мустаҳкамлашда ўз олдига қўйган мақсади ва у мақсадни амалга ошириш учун қандай воситалардан, усуллардан фойдаланмоқчи эканлиги аниқланади.

4. Дидактик таҳлил.

Дидактик таҳлил таълим турларининг самарадорлигини ва самарадорликни белгиловчи қонунларнинг дарсда қанчалик тўғри ва мукамал бажарилганлигини таҳлил этиш демакдир.

Ўқитувчининг дидактик вазифани амалга ошириш жараёни – субъект ва объект ўртасидаги ўзаро жараён дир. Дарс таҳлил этувчи мазкур ҳолатни мукамал таҳлил этиш билан ўқитувчи фаолиятини баҳолайди.

5. Умумий педагогик таҳлил. Умумий педагогик таҳлил дарсдаги ҳамма жиҳатларни қисқа ва содда формада таҳлил этиш демакдир. Дарсни умумпедагогик жиҳатдан таҳлил этганда асосан қуйидагилар ҳисобга олинади:

- 1) Талабаларнинг тартиб - қоидага муносабати;
- 2) Талабалар билан ўтказиладиган савол – жавоблар;
- 3) Дарснинг жиҳозланиши;
- 4) Дарсда санитария – гигиена қоидаларига амал қилиниши.
- 5) Дарс босқичларининг тўғри уюштирилиши, ҳар бир босқичда машғулотнинг тўғри уюштирилиши.
- 6) Ўқитувчининг педагогик, психологик жиҳатдан намунали шахс даражасида бўлиши.
- 7) Тарқатма, кўрсатма ва техник воситаларнинг сифати, улардан ўринли фойдаланиш.
- 8) Ташқи муҳит ва ишлашга шароитнинг мақсадга мувофиқлиги ва ҳ.

Дарсларнинг таҳлиллари ўртасида қатъий чегара бўлмайди. Шунинг учун ҳам дарсларнинг илмий – назарий, психологик, методик, дидактик, умумий педагогик таҳлили даражада бир – бирига яқин таҳлил маълум этилади.

Қуйида дарс таҳлил этишнинг намунавий таҳминий тузилмасини кўрсатиб ўтамыз.

Сана	Фан	Ўқитувчи	Мавзу	Синф	Давомат	Дарс бориши	Дарс ютуғи	Дарс камчилиги	Таклиф ва мулоҳазалар

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг мустақил ишлашлари учун тавсиялар

Мустақил ишлаш жараёнида барча ғоя ва маълумотларни ёдда сақлаб қолишга урунманг. Материални энг асосий бўлган маълумотлар мазмун ва моҳиятини билиб олишга ҳаракат қилинг.

Уй вазифалари устида ишлашда қуйидагиларга амал қилинг.

1. Уйга берилган вазифа устида ишлашдан аввал бу ишни бажаришдан мақсад, унинг мазмуни, моҳияти нимада эканлигини шартли равишда ўзингиз учун шакллантириб олинг. Мустақил иш бажаришда уни шунчаки бажариш (мисол ечиш, муаммони ҳал этиш) дан кўра олдинга қўйилган мақсад сари интилиш мақсадга муофиқдир.
2. Олдинга қўйилган мақсад сари ҳаракат қилишда турли вазифаларни, машқларни бааришда ўзингизни синаб кўриш учун яна бир неча қўшимча амалларни бажаринг.
3. Шундан сўнг дарсликка эътиборни қаратиб, амалларни назарий материаллар талабига жавоб беришни текшириб кўринг. Алоҳида аҳамиятли қисмларига катта эътибор беринг.
4. Китобдаги назарий материални ўқиб, саволларга жавоб беринг, қўшимча адабиётлардан фойдаланинг.
5. Мавзга оид ёзма иш бажаринг ;
 - Кутубхонадан қўшимча адабиёт олинг;
 - Мавзунинг қораламасини тайёрланг;
 - Ёзма иш режасини тузинг;
 - Назарий материал билан ёзма ишни қиёсланг;

Ўз ишинг устидан назорат қилишни ўрган!

1. Ўз хатоинг устида ўзинг ишла
2. Ўқув материални ўрганиб чиқ ва уни оғзаки сўзлаб кўр.
3. Ўз билимингни кўпроқ бошқаларга ўргат.

Ўз ишингни самарали ташкил этишни ўрган!

1. Яхшилаб дам олгандан сўнг мустақил ишлашни бошла. Мустақил ишлашда узоқ вақт банд бўлмаслик зарур.
2. Иш бошлашдан олдин ўзингга нималар қилиш ҳақида ҳисобот бер.
3. Иш жадвалини тузиб чиқ. Иш бошлаганингдан 15-20 дақиқа ўтгач юқори натижаларга эришиб бошлаганингни белгилаб бор. Айнан шу даврдан мураккаброқ ишларни амалга ошир.

4. Ишга зарур бўлган барча нарсаларни олдиндан тайёрлаб қўй.
5. Иш мобайнида аввалдан тузилган иш жадвалига амал қилаётганингни ва нималарни бажарганингни белгилаб бор.
6. Биринчи соатда дам олмай ишлаш мумкин, иккинчи соатдан бошлаб, 30-40 дақиқа ишдансўнг 5-10 дақиқадан дам олишга ҳаракат қил.
7. Иш бажаришда ҳалақит берадиган барча нарсани йиғиштириб қўй.
8. Агар бирор ишни бирданига бажара олмасанг, уни тўхтатиб бир оз вақтдан сўнг уни бажаришга кириш.

ХУЛОСА

Ушбу методик тавсиянома бўлажак касб таълими бакалавр ўқитувчилари учун ишлаб чиқилган бўлиб, унда жамият ривожини учун муҳим ҳисобланган мустақил фикрлайдиган, эркин ҳолда фаолият олиб боришга қодир, етук мутахассис тайёрлашга омил бўладиган жараёнлар ўз ифодасини топган.

Методик тавсияномага «Талабалар мустақил ишини ташкил этиш, назорат қилиш ва баҳолаш тартиби тўғрисидаги НИЗОМ» дастуриламал бўлиб хизмат қилди. Методик тавсияномада талабалар мустақил таълимини ташкил қилишнинг илмий жиҳатлари, мустақил ишлашларининг назарий ва амалий асослари ишлаб чиқилган бўлиб, талабаларнинг мустақил ишлашлари учун лозим бўладиган жараёнлар мазмунан татқиқ қилинган.

Талабалар мустақил таълим олишларининг асосий кўринишлари ва турлари батафсил баён қилинган бўлиб, уларнинг ҳам назарий ҳам амалий дарс жараёнларида бажаришлари мумкин бўлган мустақил иш бажариш усуллари кўрсатиб ўтилган. Талабаларни мустақил ишлашга жалб қилиш мақсадида методик тавсиялар берилган бўлиб бу ўз навбатида мустақил таълим билан шуғулланувчилар учун йўлланма ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси Т., «Шарқ» 1999.
2. Каримов И.А. «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиёти пойдевори» Т. Ўзбекистон. 1997.
3. Авазбоев О.И., Исянов Р.Г., Одилбоев Х. Меҳнат таълими услубиётидан амалий ва лаборатория машғулоти. Тошкент, ТДПУ. 1995.
4. Давлатов К. Меҳнат ва касб таълими, тарбияси ҳамда касб танлаш назарияси ва методикаси. – Т.: «Ўқитувчи», 1992.
5. Давлатов К. Меҳнат ва касб таълими, тарбияси ҳамда касб танлаш назарияси ва методикасидан амалий машғулоти: Педагогика институти талабалари учун қўлланма. – Т.: «Ўқитувчи», 1995.
6. Болтабоев С.А., Магдиев О.Ш. Меҳнат ва касб таълими методикасидан амалий машғулоти (Методик қўлланма). Т.: ТДПУ, 2002.
7. Болтабоев С.А., Магдиев О.Ш., Сатторов В.Н., Авазбоев О.И. Меҳнат ва касб таълими методикасидан ўқув машғулоти. Услубий қўлланма. 2002.
8. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Тошкент. – 2003 й. 174 бет.
9. Акбарова А.А. Формирование социальной активности будущего учителя через студенческое самоуправление: Автореф. дис. канд. наук. – Ташкент, 1991. – 16 б.
10. Баришникова З.А. Психолого – педагогическая практика: Учебно – методическое пособие – М.: 1998 г.
11. Bloom B.S. (Ed) et al. Taxonomy of Educational Objectives: Handbook I: The Cognitive Domain. Harvow, 1956.
12. Бондаревский В.Г. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию. – М., 1985 г.
13. Вульфова Б.З., Иванова В.Д. Основы педагогики в лекциях, ситуациях, первоисточниках. – М. 2002 г.
14. Громцева А.К. Самообразование как социальная категория: - Л.: 1976 г.
15. Заборщикова М.М. Самообразование молодого учителя как условие совершенствования его профессиональной деятельности: Автореф. дисс... канд. пед. наук. – Л., 1988. – 19 б.
16. Йўлдошев Ж., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
17. Колюга С.У. Ишлаб чиқариш асослари. Касб танлаш курси методикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1989.
18. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантириш. – Т.: Фан, 2004 й. -